

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Milada Filipová:

Bakalářská práce:

Ernst Troeltsch: Dějiny a teologie, vývoj a pokrok

Problémy sociologie náboženství v Troeltschově díle

vedoucí práce: prof.PhDr. Miloš Havelka, Csc.

Praha 2007

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 4.10. 2007

.....

podpis

OBSAH:

1.0. Úvod.....	str. 4
2.0. Život Ernsta Troeltsche.....	str. 6
2.1. Dílo Ernsta Troeltsche.....	str. 7
2.2. Troeltsch ve světě.....	str. 8
3.0. Sociální učení křesťanských církví a skupin.....	str. 9
4.0. Vliv náboženství na společnost.....	str. 21
5.0. Vliv společnosti na náboženství.....	str. 43
6.0. Štěpení církev – sekta – analogie v postmoderní společnosti.....	str. 46
7.0. Aplikace Weberovy sociální teorie na Troeltschovu typologii.....	str. 48
8.0. Závěr.....	str. 51
9.0. Použitá literatura.....	str. 52

1.0. ÚVOD

Ernst Troeltsch stojí na samém počátku sociologie a především toho odvětví, které se zabývá náboženstvím. V žádném případě ho nemůžeme považovat za vědce zabývajícího se čistě sociologií. Jeho vědecký zájem byl totiž značně širokých rozměrů a už od dob studií jej fascinovalo hned několik vědních oborů najednou. Ve svém díle se tedy pohybuje někde na hranicích teologie, historie a filosofie¹. Zanechal po sobě rozsáhlé dílo, ve kterém objevíme jeho snahu o preciznost, když se dané téma snaží představit co nejpodrobněji a vědecky nejobektivněji.²

V českém prostředí je ovšem doposud spíše opomíjený. Někteří jeho čeští současníci se jím sice zabývali a někteří snad jeho výroky nevědomky prezentují, aniž by to otevřeně přiznali, nicméně v češtině existují o Troeltschovi jen nemnohé zmínky. Uveďme tedy alespoň publikaci *Z dějin Evropského ducha*, která se skládá z vybraných textů z Troeltschova díla přeložených Jaroslavem Werstadtem³. Dále existuje i několik odkazů v odborných časopisech přibližně ze stejného období.⁴

Českému čtenáři je tedy tento německý vědec působící na přelomu 19. a 20. století spíše neznámý než známý. Jedním z důvodů může být samozřejmě již jistá neaktuálnost témat, kterými se Troeltsch zabíral, faktem však zůstává, že problematika vztahu náboženství a společnosti nebude ve státě, který je znám

¹ „Ernst Troeltsch ist ein klassischer Diagnostiker der modernen Kultur. Sein weit gespanntes Werk umfaßt Schriften zur Theologie und Philosophie, Kulturgeschichte und Politik. Als Theologe in Heidelberg und als Philosoph in Berlin überschritt Troeltsch Grenzen überkommener Disziplinen.“ in: <http://www.st.evtheol.uni-muenchen.de/troeltsch/index.html>

² O této „objektivitě“ právě například na poli sociologie náboženství můžeme ovšem i pochybovat, právě kvůli tomu, že Troeltsch není nestranným pozorovatelem, ale jeho názory mohlo do jisté míry zabarvit i jeho vlastní náboženské přesvědčení. Například v samotném závěru jeho knihy *Sociální učení křesťanských církví a skupin* se dočteme: „A přitom platí – a to je výsledkem, jež všechno shrnuje – že Boží království je uvnitř nás. Ale máme ve spoléhající se a neúnavné práci naše světlo nechat lidem svítit, aby viděli naše dílo a chválili našeho nebeského Otce. Ovšem poslední cíle všeho lidstva jsou ukryty v jeho rukou.“

³ Ernst Troeltsch: *Z dějin Evropského ducha*, Praha 1934

⁴ např. v Čes. Časopise historickém – roč. XX, 1914 příspěvek napsal prof. Julius Glücklich a také roč. XXXI., 1925

největším procentuálním zastoupením ateistů, problematikou číslo jedna ani pro vědeckou obec. Dalším důvodem nezájmu jak vědců tak i studentů o tohoto autora může být samozřejmě i jazyková bariéra: k dobrým mravům německého vědce patří i rozvinutý způsob vyjadřování, ani Troeltsch v tomto ohledu nezůstal stranou, a proto se jeho dílo vyznačuje určitou jazykovou a stylistickou složitostí, která však mnohdy brání správnému porozumění⁵.

Jisté tabu, které ohledně Ernsta Troeltsche v českém prostředí panuje, bylo tedy jedním z důvodů k sepsání bakalářské práce, která se tímto badatelem zabývá. Nemůžeme jí tedy již na počátku upřít její – pro české prostředí – čistě explorativní charakter.

Za cíl si tato práce klade především: rozbor Troeltschova díla *Sociální učení křesťanských skupin a církví* s ohledem na základní východiska sociologie náboženství, která se zabývá výzkumem vzájemného vlivu náboženství a společnosti.

Nejprve se budu věnovat stručnému popisu Troeltschova života a díla. Zmíním se také o tom, jak je Troeltsch vnímán v zahraničí. Třetí kapitola pojednává o hlavních přínosech díla *Sociální učení křesťanských církví a skupin*. Poté následují dvě kapitoly, které jsou rozbohem stejné knihy s ohledem na přístupy sociologie náboženství. Zbytek práce zaměřím na rozbor situací v moderní společnosti co do aplikovatelnosti Troeltschovy typologie na některé současné jevy a tématem poslední kapitoly je teoretická aplikace Troeltschova přístupu na Weberovu teorii sociálního jednání.

⁵ Při překladu části knihy *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen* jsem proto často narážela na značné problémy. Troeltsch často nehovoří zcela jasně. Například používá zájmen, i když je těžké určit k jakému předmětu se dané zájmeno váže. Navíc používá hodně ustálených spojení metaforického charakteru, což stěžuje nejen překlad, ale i případné pochopení ze strany čtenáře, který není rodilý Němec. Jeho vyjádření nejsou často dostatečně filosoficky čistá a průhledná. Ani v závěru knihy tomu není jinak. Nepoužívá odstavce ani nečlení do menších podkapitol. Anglický překlad si s tím poradil po svém, a tak členění anglického textu neodpovídá originálu. Věty jsou často stylisticky kostrbaté nebo až příliš rozvětvené. Jeho vyjadřování tak chybí jasnost a stručnost. Anglický překlad proto často sahá po interpretativních vyjádřeních, a tak s sebou zase přináší možnost zkreslení.

2.0. ŽIVOT ERNSTA TROELTSCHÉ⁶

Ernst Peter Wilhelm Troeltsch se narodil v roce 1865 v Haunsstettenu u Augsburgu ve vzdělané měšťanské rodině. Od roku 1884 studoval evangelickou teologii v Erlangenu, Berlíně a Göttingenu. Od roku 1888 zaměřil svou vědeckou práci na výzkum dějin staroprotestantské teologie, promoval roku 1891 v Göttingenu. Po krátkém pobytu v Bonnu vyučoval a bádá od roku 1894 do roku 1915 v Heidelbergu, kde byl v úzkém kontaktu s významnými kolegy jako byl například Gustav Adolf Deißmann, Wilhelm Windelband a Georg Jelinek, zvláště spolupracoval s Maxem Weberem (roku 1910 byl Troeltsch zákládajícím členem Německé společnosti pro sociologii) na otázkách sociologie náboženství, které zahrnul do své práce věnující se dějinám protestantismu v novověku. Roku 1915 Troeltsch změnil své působiště a začal pracovat na místě speciálně pro něj utvořeném – na katedře pro filosofii kultury, dějin, společnosti a náboženství a pro křesťanské náboženské dějiny v Berlíně, kde v únoru 1923 nečekaně krátce před zahájením cyklu přednášek v Anglii zemřel. Jako jeden z mála německých profesorů se angažoval také politicky pro mladou výmarskou demokracii, byl poslancem za Německou demokratickou stranu v Pruském zemském sněmu a v letech 1919 až 1920 dokonce parlamentním nižším státním sekretářem v pruském ministerstvu kultury, kde byl zodpovědný za církevní a kulturní politiku.

⁶ Převzato z: str. 114-116 Wolfgang Marhold *kap. 1.4.*, in: Gabriel, Karl: *Religion und Gesellschaft*, Schöningh 2004,

2.1. DÍLO ERNSTA TROELTSCHÉ⁷

Jeho dílo zahrnuje spisy týkající se teologie a filosofie, kulturních dějin a politiky. Jako teolog v Heidelbergu a jako filosof v Berlíně překračuje hranice tradičních disciplín. Chtěl položit základy historické kulturní vědy, která chce získat na základě analýzy moderní společnosti normativní orientaci pro aktuální jednání.

Svoji publikační činnost započal jako protestantský teolog. Jeho otázky vycházejí z problémů moderní historicko-kritické teologie. Kritická teologie, která brala vážně myšlenkovou revoluci novověku, musela položit základ pro křesťanské nároky na platnost. Troeltsch chtěl křesťanskou tradici osvobodit pro dějinný pohled od jakéhokoli dogmatického omezování. Radikální historizaci chtěl zároveň dokázat její přetrvávající význam pro přítomnost. Jeho dílo je utvářeno v přesvědčení, že křesťanství v euroamerické kultuře představuje garanta svobody jednotlivce vůči všem svobodu ohrožujícím tendencím moderny.

Troeltsch zkoumal náboženské hnací síly ve vzniku moderní kultury. Dotazoval se po významu protestantismu pro vznik moderního světa, proto sepsal dílo *Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*, a v jeho *Sociálním učení křesťanských církví a skupin (Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen)*, na jehož analýzu se v mé práci zaměřím především, osvětlil onen vždy zvláštní kulturní význam různých křesťanských konfesí a jejich etiky. Zaměřil se také na studie historismu a jeho problémů, v nichž chtěl propojit prakticky zaměřené individualizující univerzální dějiny s přirozeně-právní problematikou platnosti etických norem. Do této oblasti můžeme zařadit dílo *Die Absolutheit des Christentums und die Religionsgeschichte*.

Vyšlo také sjednocené vydání spisů Ernsta Troeltsche. On sám zveřejnil od roku 1912 do roku 1922 tři svazky sebraných spisů (*Gesammelte Schriften*). Po jeho smrti vydal Hans Baron ještě čtvrtý svazek a různé sbírky Troeltschových politických a historických spisů. A přece se jedná o pouhý zlomek široce rozptýleného publikovaného díla a Troeltschovy texty často představují pouze

⁷ Převzato z: <http://www.st.evtheol.uni-muenchen.de/troeltsch/index.html>

zkrácené, někým dalším přepracované shrnutí. Proto také vzniklo nové historicko-kritické vydání Troeltschových spisů, na kterém se podílejí historici i teologové.

2.2. TROELTSCH VE SVĚTĚ

O Troeltschově oblibě ve světě svědčí například i to, že 17. dubna roku 1981- tedy v den výročí Troeltschova narození - vznikla společnost Ernsta Troeltsche (Ernst-Troeltsch-Gesellschaft e. V.)⁸ Sídlí v Mnichově a vystupuje pod hlavičkou institutu pro systematickou teologii. Klade si za cíl podporu studia jeho děl a zároveň se chce zabývat jeho významem pro vědeckou práci současnosti. Chce tak přispět k obnovení teologického vytváření teorií, jak v tom započal právě Troeltsch. Stará se tedy dále o spolupůsobení různých vědeckých disciplín, kterých se jeho dílo dotýká, podporuje kritickou Troeltschovu edici a s ní spojené práce a směry. Proto také například podporuje vybudování archivu nebo speciálního pracoviště na mnichovské univerzitě. Členem této společnosti se může stát kdokoli. Společnost Ernsta Troeltsche rovněž pořádá kongresy, v roce 2007 se konal již podesáté.

Vznikají četné publikace věnující se dopodrobna etapám z Troeltschova života. Například Horst Renz a Fridrich Wilhelm Graf vydali pod názvem Troeltsch-Studien s podtitulem *zkoumání týkající se biografie a díla* v roce 1982⁹ knihu, v níž si kladou za cíl poodhalit dosud poměrně neznámé detaily z Troeltschova života. Dočítáme se zde nejen o událostech z období, kdy Troeltsch pobýval v Augsburgu, můžeme si ale rovněž velmi podrobně přečíst o tom, co předcházelo Troeltschově jmenování na Heideberskou fakultu. To jistě svědčí o mimořádné oblibě a významu Troeltsche jako vědecké osobnosti. Jak je možno vidět vzniká tak samotný Troeltschovský diskurs. Dalším důkazem k tomuto tvrzení může být opět jiná publikace nesoucí opět název *Troeltsch-Studien*, jedná se ovšem o novou řadu na jejímž vydání opět spolupracoval Friedrich Wilhelm Graf. Klade si za cíl především prezentaci prací mladých autorů, které se nějakým způsobem

⁸ Viz <http://www.st.evtheol.uni-muenchen.de/troeltsch/etg/index.html>

⁹ Horst Renz, Friedrich Graf: Troeltsch-Studien, Untersuchungen zur Biographie und Werkgeschichte, Gütersloh 1982

dotýkají Troeltsche¹⁰. Jedná se o typicky německou péči o takové vědecké osobnosti své doby, které jsou v současnosti považovány za klasiky.

3.0. SOCIÁLNÍ UČENÍ KŘESŤANSKÝCH CÍRKVÍ A SKUPIN¹¹

Kniha *Sociální učení křesťanských církví a skupin* je stěžejním dílem Ernsta Troeltsche. Měla být původně pouhou recenzí, ale Troeltsch pro své velké nadšení pro dané téma a vědeckou preciznost při badatelské činnosti nakonec sepsal tisíci stránkovou publikaci, která je běžnému čtenáři velmi nepřístupná.¹² Troeltsch se věnuje historickému vývoji křesťanství, zvláště pak s ohledem na vliv tohoto světového náboženství na utváření různých sociálních skupin ve společnosti a vliv křesťanství na společnost jako takovou. V odlišných dobách byly totiž tyto skupiny různé. V zásadě lze říci, že se lišily především tím, jakou etiku prosazovaly, jelikož především od jejich etického nastavení (tzn. například vzhledem k jejich specifickému výkladu Písma) se potom určitým způsobem vztahují ke společnosti a ovlivňují ji.

Dílo je velmi obsáhlé, jeho jádrem je ve stručnosti toto: Troeltsch nejprve poukázal na sociální a etické úkoly a možnosti křesťanství v současnosti, potom byla objevena souvislost mezi vývojem náboženské myšlenky a sociálním vývojem, dále byly popsán vývoj nejrůznějších církví a náboženských skupin a jejich sociálního učení, které s tímto vývojem bezprostředně souvisí; byla objevena podmíněnost sociálních skupin a jejich etiky. Popis postupuje chronologicky podle toho, jak se křesťanství ve své historii vyvíjelo: zabývá se tedy původní církví, Pavlovým učením, raným katolicismem, středověkým katolicismem, objevuje sociologický problém protestantismu, jemuž bych se chtěla blíže věnovat, popisuje dále hlavní protestantské konfese a posléze i menší sekty a skupiny, jejichž vznik

¹⁰ Friedrich Wilhelm Graf, Troeltsch Studien 1, „Geschichte durch Geschichte überwinden“, Gütersloh 2006 str. 19

¹¹ Pokud není uvedeno jinak používám v této kapitole čísla stránek z originálního německého textu: Ernst Troeltsch: Gesammelte Schriften, Band 1 Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Scientia Verlag Aalen 1977

¹² Jelikož jsem část Troeltschovy knihy překládala, dovolila jsem si citovat Troeltsche česky.

má svůj počátek v ohromném proudu reformace. Popis se vždy soustředí hlavně na etické a sociální učení té které skupiny.

Ve svém stručném shrnutí bych se chtěla věnovat kapitole ze začátku druhého dílu Troeltschovy knihy, která nese název *sociální problém protestantismu* (str. 427-512). A poté se zaměřím na hlavní autorovy závěry, jelikož jsou samozřejmě tím nejdůležitějším, co z tohoto zevrubně popisujícího díla plyne.

Ve zmíněné první kapitole druhého dílu se v úvodu hovoří o tom, že ve středověku existovaly dva hlavní typy sociálního uspořádání v rámci křesťanství: církve a sekta. Oba typy se od sebe liší svým pojetím hříchu, milosti, zákona. Mají rovněž odlišné cíle: církve se zaměřuje na masy, kdežto sekta na jednotlivce. Kristus jakožto spasitel má pro ně odlišný význam. Pro církve je to spíše zakladatel, kdežto u sekty hraje roli jakožto dárce zákona. Sekty se rozšířily právě nejvíce ve středověku jako doplňující hnutí vševládající církve. Nové sociální útvary přinesla až reformace. Troeltsch se tedy ptá, jaké jsou sociální důsledky Lutherových myšlenek, kterého bychom snad s Troeltschovým svolením mohli označit za otce reformace. Luther – a to je třeba zdůraznit – se přidržuje církevního typu. Jeho záměrem není církve zrušit nebo se od ní oddělit, nýbrž reformovat ji. Reformuje základní pojetí křesťanských myšlenek a pojetí církve samotné. Prosazuje individualismus ve zbožnosti. Důsledkem prosazovaného individualismu je změna postavení kněží, respektive uvědomění si jejich nepotřebnosti pro jedince na cestě ke spáse. Náboženský postoj se stane čistě vnitřně duchovním postojem, který již není vyjádřen pouze navenek členstvím v církevní organizaci. Pokud k tomuto vnitřnímu postoji přidáme ještě změněné učení o povolání¹³ a důraz protestantismu na Boží vůli, důsledkem bude celková změna postoje vůči světu. Svět již není odmítán jako naprosto hříšný a zkažený, naopak Troeltsch označí tento nový postoj prosazovaný Lutherem za *nitrosvětskou askezi* (*innerweltliche Askese*). Zároveň je tak stanoven stejný morální požadavek pro všechny – to znamená pro laiky i pro kněží. Křesťan se ovšem stejně jaksí nachází v napětí mezi dvěma etikami: jednak

¹³ *Povolání* je teologickým pojmem: označuje obecně to, co člověk ve svém životě vykonává, nebo má vykonávat. Podle křesťanských představ je pro každého člověka od Boha připraveno cosi, čemu se má věnovat. Protestantismus na rozdíl od katolicismu vyzdvihne fakt, že právě povolání je darem od Boha a člověk si jej má vážít a být za něj vděčný, ať už je jakékoli.

zaujímá vnitřní duchovní postoj, ale jednak je také navenek občanem státu, což mu dává privilegia domáhat se ve světském životě svých práv, nebo také třeba bažít po majetku.

Katolická církev se kromě učení evangelia opírá i o celou řadu dogmat, která vznikala v průběhu historie na různých koncilech a o nadpřirozenou moc svátostí a hierarchické uspořádání církve, přičemž centrální autoritu má samozřejmě papež. Naproti tomu Luther prohlásí za objektivní základ církve Slovo¹⁴, přičemž úřad hlásání Slova¹⁵ se stává stěžejním úkolem církve. Slovo musí být ve svém svrchovaném působení na nitro člověka uchráněno. To znamená, že musí dostat volné pole působnosti. Důležitou roli při tom hraje vrchnost, která má zajistit právě toto ničím nerušené působení Slova. Vrchnost má církvi sloužit v lásce. Nemusí se ovšem zdráhat použít nátlaku, což je typickým prvkem církevního uspořádání. Církev používá nátlaku právě tehdy, pokud chce prosadit svou absolutní pravdu a zachovat konformitu uvnitř společnosti. Troeltsch se dokonce odvažuje tvrdit, že bez prvku nátlaku by nenastala žádná sociální koheze.¹⁶

Mnohé prvky Lutherova učení mohou být označeny za sektářské (například když Luther po jistou dobu nespatřuje příliš velkou naději na reformu církve a uchyluje se tak k chiliastickým představám o nezbytnosti brzkého příchodu konce světa). Troeltsch i přesto tvrdí, že jeho učení se ideově řadí k učení církve jakožto typu sociálního uspořádání než k sektě. Luther například rozvíjí ideu milosti¹⁷ a Slova, ve kterém spatřuje pevné oznámení od Boha, a nemá příliš důvěry pro nejrůznější zjevení a mystické zážitky, které mohou vést a na mnoha místech také

¹⁴ Slovem je zde míněno učení evangelia.

¹⁵ ...protože vskutku všude, kde je Slovo a svátost, je v nejrůznějších formách všeobecná církev.(str. 466)

¹⁶ Str. 471: *S ohledem na potřebnost výchovy a nezralost mas se může kromě toho zdát donucování k pravdě a ke spáse plně ospravedlnitelné, stejně tak nutí ještě dnes stát svou donucovací školou a tisíc donucovacími prostředky člověka k jeho dobru, jako každá strana, každá skupina, ano dokonce umělecké nebo vědecké směry získávají přímo svojí duchovní jednotu jen za pomoci hrubějších či jemnějších, přímějších nebo nepřímějších donucovacích prostředků. Žádná sociologická souvislost nemůže trvale existovat bez donucovacích prostředků. To je skutečnost života, a veškerá víra ve výlučnou moc pouhé idey patří jen k duchovním iluzím, nikoli do říše skutečnosti.*

¹⁷ Milostí je v teologii míněna milost boží, neboli milosrdné nahlížení člověka z pohledu Boha. Lutherovo učení je postaveno na tom, že člověk si této milosti má být vědom. I přestože si to totiž jako hříšník nezaslouží Boží milost, je možné v ní věřit a doufat v odpuštění hříchů. Sekta naproti tomu prosazuje spíše striktní dodržování Božího zákona – Desatera – a nezdůrazňuje onu milosrdnou stránku božího pohledu na chybujícího člověka.

jistě vedly k utvoření právě sektářských skupin. I přes nesouhlas se stávající katolickou církví se Luther ve svém učení drží do jisté míry církevní tradice, když vyzdvihuje Pavlovo učení a vytváří, jak podotýká sám Troeltsch, protestantské dogma o Bibli¹⁸. Zároveň je Luther proti jakékoli formě zákonictví, kdy by se hlavní náplní života křesťana mělo stát ono farizejské absolutní naplňování Božího zákona bez myšlenky na boží milosrdenství. Proto i všechny skupiny odvolávající se na původní Lutherovy myšlenky si se sebou následně nesou specifika a problémy plynoucí z církevního typu.

Přistupme k druhé části analýzy *Sociálního učení*: jaké jsou hlavní závěry plynoucí z celkového pojetí podstaty a dějin křesťanství? Troeltsch je řadí do osmi úseků¹⁹.

1) Evangelium není hlavním činitelem při utváření náboženského společenství. Teprve uctívání zmrvýchvstalého Ježíše mělo za následek vytvoření pevnějšího náboženského společenství. Náboženský kult totiž potřebuje nutně mít středisko, ke kterému jeho příslušníci směřují svou úctu, jinak bychom nemohli ani hovořit o sociálním ustanovení nějakého náboženství. Centra zájmu stoupenců kultu se v průběhu dějin křesťanství mění, se vznikem církve se do popředí postupně dostanou například svátosti.

Troeltsch přitom objevuje, že existují 3 hlavní typy sociálního sebeutváření křesťanské ideje. Jsou to: *církev*, *sekta* a *mystika*. *Církev* má následující charakteristiky: je výsledkem spasitelského díla, což znamená, že na jejím prvopočátku stojí Kristus jako spasitel světa a tedy nejdůležitější postava v dějinách, církev svou moc a působnost odvozuje od jeho zásluh a snaží se upozornit na to, že právě Kristus je spasitelem, nejvyšší pravdou a středobodem celého vesmíru, čímž je zároveň ustanoveno, proč si církev ve společnosti osobuje tak vysoké postavení, za další je institucí obdařenou spásou a milostí, takže na sebe bere jisté vlivy, které bychom jinak připisovali pouze Bohu, staví se mezi člověka a Boha, je tedy sebevědomým zprostředkovatelem božího působení. Církev také může a chce ovlivňovat celé masy lidí. Může, protože jí to dovoluje její učení

¹⁸ Srov. str. 463

¹⁹ Str. 967

(nezaměřuje se totiž přísně na dodržování božího zákona, ale prosazuje do jisté míry i milosrdenství²⁰;vztahuje na všechny lidi a ne pouze na příslušníky židovského národa. Navíc v samotném evangeliu najdeme výzvy k šíření nového náboženství a přikázání lásky k bližnímu, proto se u křesťanství dostavila ona tendence k universalismu). Církev se také může vzhledem ke své neortodoxnosti s ohledem na evangelium přizpůsobovat světu. Druhým důvodem je i to, že vlastní objektivní poklad spásy a milosti, a vzhledem k tomu nepřikládá důraz subjektivní svatosti. Nedokonalosti jednotlivce se v rámci instituce, která vlastní prostředky k nápravě jakékoli špatnosti, velmi snadno ztratí. Některým členům může ke spokojenému zbožnému životu postačit pouze vědomí toho, že si celý život žijí, jak chtějí, a nakonec se vyzpovídají nebo přijmou svátost pomazání nemocných, která je jaksi „objektivně“ a hlavně „oficiálně“ zbaví hříchu. Snaha o skutečný pravý vztah k Bohu se tak díky takto institucionalizované zbožnosti stane podružnou. Vlastnictví objektivního pokladu spásy a milosti můžeme označit za určitý sociální kapitál, jak o něm mluví Bourdieu, jelikož účast na spáse a tedy členství v církvi (hlavně na vyšších úrovních hierarchie) s sebou nese jisté výhody, autoritu nebo moc, lze snad dokonce mluvit do jisté míry o jakémisi posmrtném sociálním kapitálu, když zohledníme fakt, že církve žijí aktivně ve společenství i se zemřelými světcí, kteří i po ukončení svého pozemského působení mají značný vliv na jednání a životy lidí. Církev si navíc takřkajíc jako zprostředkovatel božího působení do jisté míry může „hrát na Boha“. Zásadním přínosem vlastnictví pokladu spásy u církve je to, že dokonalost a svatost samotné instituce ve společnosti není nijak narušena konkrétním nedokonalým a hříšným jednáním jednotlivců, kteří jsou obecně považováni za její členy.

Sekta je naproti tomu svobodným sjednocením přísných a uvědomělých křesťanů, kteří se jakožto opravdu „znovuzrození“ chtějí striktně oddělit od světa, to znamená, že si věřící uvědomí potřebu opravdovosti svého postoje a pocítí nutnost nepřístupovat k víře s tolika kompromisy, jak to činí církve. Sekty zůstávají omezené na malé skupiny, pokud se počet jejich členů naopak rozrůstá, mohou se snadno stát církvemi, jelikož není snadné dodržet právě onen odstup od světa. Sekty

²⁰ Viz pozn. č. 16

zdůrazňují místo milosti zákon, což znamená, že se ve svém počínání soustředí na konkrétní skutky a na to, aby právě v těchto konkrétních skutcích nepřekračovaly Desatero. Ve svých skupinách prosazují s větším či menším radikalismem křesťanské uspořádání lásky; to vše s očekáváním a v přípravě na Kristův druhý příchod²¹.

Mystika učinila ideje křesťanského kultu a učení niternějšími a bezprostřednějšími. Uchylují se k ní především vzdělané vrstvy. Není se v tomto případě asi čemu divit, když si vzdělanci (včetně Troeltsche) kladou otázky, zda je vůbec členství v určitém křesťanském sociálním uskupení nutné k dosažení pozemského nebo posmrtného společenství s Bohem. S pohledem na téměř dvoutisíciletý historický vývoj křesťanství začaly být sociální struktury jako církev nebo sekta příliš těsné a hlavně zpochybnitelné. Obecnost katolictví s jeho prosazovanou neomylností papeže je pro mnohé ve dvacátém století přílišným břemenem a omezením osobní svobody přesvědčení, přísnost sektářství, opakující se očekávání „brzkého“ konce světa a hlavně neuvěřitelný počet stále nově vznikajících sekt je pro jiné zase zpochybněním jejich nároků na pravost jejich přesvědčení. V mysticismu tak vznikají pouze ne příliš pevná a zcela osobní společenství; kult a dogma mají v rámci mystiky stále méně ostré hranice.

Troeltsch tvrdí, že všechny tři typy vedle sebe existovaly v podstatě už od počátku křesťanství, vzájemně se mohou prolínat nebo do sebe přecházet: například pokud začne mít sekta více členů, může se tak přiblížit spíše církvi, i v rámci katolické církve bychom našli nejrůznější směry od těch ortodoxnějších po liberálnější. Člověk, který přijde do kostela jednou za rok na půlnoční se může cítit katolíkem zrovna tak jako člen přísného řádu.

2) Je objevena závislost křesťanských představ o světě na tom, která sociální skupina tyto představy zrovna produkuje. Za jediné křesťanské pradox označí Troeltsch dogma o božství Krista. Uctívání Krista je středobodem a bodem, kolem kterého vzniklá organizace křesťanského společenství. Od něho se potom odvíjejí další dogmata. A protože křesťanství se počítá mezi monoteistická náboženství,

²¹ Křesťanství totiž již od prvopočátku očekává to, že se Kristus vrátí na Zem a ustanoví s konečnou platností Boží království. Sekty se často uchylují k chiliastickým představám a s velkou nadějí očekávají konec světa, který by znemožnil další hříšné skutky i v rámci například katolické církve.

musí být vyřešen problém, že by snad mohly být bohové dva, a proto vznikne dogma o Trojici²². Dogma o Kristu má ovšem různé podoby právě u *církve*, *sekt* nebo *mystiky*. Kristus církve je spasitelem, který ve svém díle spásy jednou pro vždy vykonal vykoupení²³. Kristus sekty je pánem, vzorem a dárcem zákona, což souvisí opět se snahou sekt striktně dodržovat desatero a jiné nařízení pocházející z evangelia. Kristus mystiky je vnitřně duchovním principem přítomným, kdykoli v sobě vzbudíme vnímání pro transcendentno. U dalších dogmat je tomu podobně. Utváření jednotlivých dogmat je tedy závislé na tom, která skupina se na tomto utváření v daném případě podílí.²⁴ Dogmata se tak nevyvíjejí sama o sobě – imanentně – ale nejsou ani vyjádřením náboženského postoje. Spíše souvisí s kultem. Teologové jsou přece také členové nějaké sociální skupiny, nelze je vytrhnout z jejich sociálního kontextu. Vznik a existence dogmat souvisí spíše s potřebou ustanovení kultu a s potřebou církve jakožto typu sociálního uskupení, jelikož sekta a mystika se od teologie vlastně osvobozují.

3) Postoje uvnitř třech zmíněných typů se také liší v jejich vztazích k pojmu pravdy. Na základě různých pojetí pravdy se pak utváří různé vztahy ke státní moci a ke světu vůbec, což souvisí obecně s tolerancí či netolerancí vůči ostatním církvím nebo sektám. *Církev* s vědomím vlastnictví absolutní pravdy a s tužbou ovládat celou společnost má tendenci tuto pravdu všeobecně prosazovat a to i za použití nátlaku. Pokud věří, že to, co dělá, dělá pro dobro lidí, nemá problém použít násilí. K vymáhání poslušnosti pravdě církvi právě vypomáhá stát. Nebylo tomu sice v katolické církvi od prvopočátku, nicméně již uznání křesťanství jako státního náboženství bylo ústupkem ze strany státu, který napomohl k širšímu rozmachu církve, nejvíce se zásahy státu projeví v protestantismu, zvláště v luterství, které

²² Spolu s Bohem Otcem a Synem Kristem křesťané uctívají ještě Ducha Svatého. Je to složitá představa jediného Boha ve třech podstatách, jež je těžko pochopitelné i pro běžného věřícího v současnosti. K pochopení může pomoci příklad: voda se vyskytuje také ve třech skupenstvích, i když je to stále jen voda.

²³ Proč podle křesťanství potřebujeme spásu? Člověk se totiž proti Bohu provinil již na počátku stvoření, kdy přestoupil Boží nařízení a spáchal tak hřích. V celých dějinách až do příchodu Ježíše Krista žije člověk v podstatě v neustálém zatracení a vyhnanství, jelikož po spáchání hříchu nemohl nadále pobývat v ráji. Kristus je symbolem usmíření Boha a člověka, jelikož křesťané věří, že je to Boží syn, jehož dobrovolná smrt na kříži byla dostatečným výkupným. Křesťan se tak snaží svým životem naplňovat Boží zákon a zároveň má víru a naději, že mu díky Kristově oběti budou odpuštěny hříchy a že tak bude moci po smrti dojít věčného společenství s Bohem.

²⁴ Troeltsch sám píše: *Ale na základě této abstrakce jsou dějiny dogmat chápány mnohem více jasněji a jednodušeji, než tomu bylo doposud.* (str. 969).

bude využívat vrchnost pro kontrolu pravověrnosti věřících. *Sekty* nechtějí ovládat masy; jejich pravda, jejíž vlastnictvím jsou si bezesporu také jisti, není pravdou pro všechny, přijmout ji mohou jen někteří. Sekta proto vyžaduje nezávislost na státu, který má být nábožensky neutrální, a je navenek také tolerantní k ostatním společenstvím. Vnitřně se však domáhá nejvyšší poslušnosti. *Mystika* vkládá pravdu zcela do rukou individua. *Pravdu spásy činí niternou a relativní, individuálním osobním vlastnictvím, které se jakožto nevyslovitelné nachází za slovními formulacemi.* (str. 972) Je tedy nezávislá na všech historických formách a vnitřního sjednocení dosahuje pouze pomocí Ducha. To se sebou ovšem nese problémy, jak prakticky stoupence mystiky sjednotit. Pokud se zřiká organizace, musí se omezit na velmi úzká soukromá společenství²⁵. *Mystika* vzhledem ke svému nejasnému sociálnímu určení neřeší svůj vztah ke státu.

Je třeba neopomenout fakt, že Troeltsch svou typologii tvoří na počátku dvacátého století, kdy církve na rozdíl od sekt stále ještě mohly pociťovat jistou touhu po celospolečenském nebo politickém vlivu. V průběhu let se ale situace začala razantně měnit například katolická církev se od Druhého vatikánského koncilu řídí principem náboženské svobody, nebude tedy nikoho nutit, aby vyznával to, co hlásá, jak tomu právě naopak bylo ve středověku. Církev jakožto typ sociálního uspořádání je u Troeltsche odvozena od katolické církve zvláště v její středověké podobě a od protestantských církví. Přesto ovšem nemůžeme tvrdit, že by se církve podle Troeltschovy typologie ve dvacátém století stala sektou. Právě naopak, církev rozšířila svůj kompromis se světem natolik, že se vzdává mocnějšího působení na společnost. Můžeme navíc v současnosti spatřit rozdíl v přístupu k evangelizaci u katolické církve a u menších církví nebo sekt. Jen zřídka bychom potkali katolíky, jak stojí na veřejných prostranstvích s nějakým věroučně laděným časopisem, naopak spatříme spoustu členů sekty Svědků Jehovových, kteří se nezdráhají oslovovat lidi na ulici nebo jim dokonce zvonit u dveří, touha po opravdovosti křesťanského postoje je tak u menších uskupení stále velká a mají snahu předávat ji dále. Druhým hlediskem je i to, že sekty se i nadále snaží

²⁵ *Mystika hrozí konformitou, že budou obětována vůbec všechna společenství, a snadno propadá relativistickému individualismu.* (str. 973)

striktněji vymezit vůči světu, mohou vytvářet uzavřená společenství, ze kterých je poté obtížné se zpětně dostat. Církev tak zůstává církví podle Troeltsche především oním kompromisním postojem ke světu. Tolerance k ostatním církvím nebo sektám je opět otázkou pokroku v ekumenickém smýšlení, ale i přes všechnu ekumenu zůstávají mezi církvemi nepřekročitelné hranice.

4) Další úsek ze závěru *Sociálního učení* pojednává o evangeliu, jeho idealismu a možnosti uskutečnění v reálném světě. Troeltsch tvrdí, že dějiny křesťanského etosu jsou především dějinami hledání kompromisu mezi ideálem evangelia a větším či menším prosazením tohoto ideálu ve světě. *Církev* tento kompromis našla v uznávání přirozeného práva, tzn. že uznává po dobu trvání pozemského života právo, moc, násilí, válku, soukromé vlastnictví, usilování o majetek. V důsledku tohoto kompromisu pak samozřejmě v církvi odděleně vystupuje průměrná světská morálka a přísná morálka svatosti. Morálka je tedy dvojitá, ve dvou stupních, což zrušil až protestantismus, když změnil učení o povolání, které v sobě zahrnuje nutnost přizpůsobit se světským pořádkům. *Sekta* se naproti tomu o kompromis se světem snažila o poznání méně. Chtěla spíše uskutečnit ryzí ideál Kázání na hoře²⁶. *Uskutečnila jej jako trpící a snášející sekta v co možná nejmenší míře ústupků v úzkém a tichém kruhu a spoléhala se na přicházející království Boží...*²⁷ S jistotou blížícího se konce světa se nezdráhala použít násilí, pociťuje navíc, že má k tomu právo. Namísto evangelia zdůrazňuje Apokalypsu a Starý zákon. *Mystika* se nestará ani o kompromis ani o nedostatek kompromisu. Žije ve svobodě ducha a svědomí.²⁸ Ve svém možném působení na společnost se plně spoléhá na Ducha. *Ve všech těchto etických útvarech se ovšem skrývá jako hnací síla křesťanský protiklad ke světu*²⁹. Křesťanská etika má podle Troeltsche svůj důležitý úkol i v moderním světě, musí najít jak využít své hnací síly i pro život moderního člověka. Pro křesťanství v konfrontaci s moderními směry prosazující optimismus a utilitarismus je důležité najít novou odpověď na otázku, jak se postavit ke světu. Nelze již pouze svět jasně odmítat nebo přijímat. Křesťanský etos

²⁶ Mt, 5.kap.

²⁷ Str. 975

²⁸ *Činí a nečiní vše, jak říkají kvakeři, co odpovídá nebo odporuje pocitu vroucného společenství s živým a svatým bohem a vlévá se do čistě vnitřního osobního společenství duší.* (str.974)

²⁹ Str. 974

musí najít jiná doplnění než tomu bylo dříve.³⁰

5) Troeltsch také ustanovuje potřebné metody pro historická zkoumání. Vyžaduje odklon od „marxistické metody“ a chce přijmout spíše takový náhled na dějiny křesťanství, který křesťanství a vůbec náboženství jako takové vysvětluje primárně z náboženských příčin a až sekundárně spatřuje také ostatní socioekonomické vlivy, které při historickém vývoji tohoto náboženství hrály roli. Kauzalitám v historickém vývoji nepřipisuje menší nebo větší hodnotu. Nechce je vůbec poměřovat. Požaduje, aby byly ony kauzality spatřovány co nejdříve, je proti zaujímání zúženého pohledu na historickou skutečnost³¹. Troeltsch ve vztahu k dějinám hovoří o *relativní podmíněnosti každého momentu jakožto neopakovatelné syntézy*³². Shrňme to asi takto: Troeltsch si je při pohledu na dějiny a na historické zkoumání vědom složitosti skutečnosti a staví se proti zjednodušování při zkoumání příčin určitého historického jevu.

6) Troeltsch dále hodnotí všeobecnější etické přínosy historického vývoje křesťanství, nebo přínosy křesťanství samotného. Za prvé přinesl křesťanský etos myšlenku osobnosti a individuality³³. Troeltsch však hodnotu osobnosti spatřuje pouze ve spojení s Boží vůlí a Boží podstatou. Individuum skrze Boží pomoc může překonat svou konečnost. Tato Troeltschova interpretace spíše souvisí s křesťanským chápáním člověka a vůbec s chápáním a definováním člověka na základě existence Boží. Snad bychom mohli přínos křesťanství ještě více zobecnit a to tak, že mu přiřkneme onen prvotní impuls, který vedl k rozpoznání hodnoty každé osobnosti, což vedlo k jistému povědomí o nutnosti chránit individualitu a tedy člověka jako takového obecně i ve společnosti, která se již explicitně neřídí křesťanskými principy. Křesťanství za druhé přineslo svojí myšlenkou lásky *neotřesitelný socialismus. Teprve prostřednictvím božího působení se zanořují rozdělení, křehkost, boje a vyhrazenost, které člověku od přirozenosti přináležejí a v*

³⁰ *Křesťanský etos nemůže v trvajícím světě žít a dostačovat sám pro sebe. Otázkou je pouze, jak může být toto doplnění dnes vytvořeno. Zde leží úkoly nové křesťanské etiky.* (str. 975)

³¹ Čemu má být tímto postoje zamezeno, osvětluje následující Troeltschův výrok: *Tím je definitivně znemožněno pohlížet na nepěkná chování ,celá období a skupiny pouze jako na přípravu na absolutno, které se přeče v historii nikdy nemůže objevit.* (str. 977).

³² Tamtéž

³³ *Osobnost, ..., je povýšena nad konečnost a může ji sama odolávat.* (str. 978)

nichž se formuje jeho přirozené bytí³⁴. Křesťanství za třetí skrze myšlenku Boží vůle překonává sociální nerovnost a dává člověku pocit plného začlenění do celého vesmíru. Čtvrtým přínosem je cosi, *čeho se nemůže plně zřici žádné a ještě tak spravedlivé a racionální uspořádání společnosti*³⁵, je to schopnost pomáhat druhým v nouzi. Troeltsch pro to volí název *charita*. Navíc myšlenka *Božího království* neznamena jen slepé odmítání světa, naopak dává člověku sílu ve světě žít a je hnacím činitelem, které křesťanství přineslo.

7) V dalším bodě se dozvídáme o Troeltschově pohledu na tvorbu náboženských společenství a organizací hlavně s ohledem na problémy jeho současnosti. Ukazuje se, že náboženský život se neobejde bez samostatné organizace. Základem takového společenství je kult. Na základě Troeltschova obšírného pojednání jsme se dozvěděli, že církev má převahu nad sektami a mystikou. Proto také křesťanské dějiny jsou především dějinami církve, která ovšem zároveň křesťanskou ideu do jisté míry poníží, protože má sklony ke kompromisům. Zástupcem tohoto církevního typu je beze sporu hlavně Římský katolicismus. Na centralizovaný a objektivní přístup katolicismu zareagovalo posléze protestantství, když myšlenku spásy více subjektivizovalo a objektivní hodnotu spatřovalo především v Písmu. Ovšem všechny církve musí podle Troeltsche pro svoji vládu využívat vlády tohoto světa³⁶. Církev ovšem může za pomoci nátlaku fungovat jen v době naivní víry širokého obyvatelstva, kdy je zapotřebí zachovávat jednotu vyznávané pravdy silou. Troeltsch dodává: *Dny čistého církevního typu v naší kultuře jsou spočteny*³⁷. Protože pouhý nátlak již nemůže zamezit pestrosti různých názorů na svět objevujících se v moderní společnosti. Velké množství církví, které stojí vedle sebe a prosazují vždy jen tu svojí pravdu, je skutečností moderního světa. Církve se již nemohou dost dobře

³⁴ Str. 978

³⁵ Str. 979

³⁶ *Bez jeho[její] pomoci neexistuje žádná trvalá konformní a nerozlučitelná církev. Není myslitelná bez nátlaku, a nátlak zase není myslitelný bez pomoci státu.* (str. 981)

³⁷ Str. 981 Je otázkou, co Troeltsch míní oním „čistým typem církve“. O prolínání jednotlivých částí Troeltschovy typologie již byla řeč, Troeltsch tedy oním „čistým typem církve“ zřejmě nemyslí „ideální typ církve“, všímá si podle mého názoru spíše toho, že církve již nemohou mít ve společnosti onen vliv, jemuž se těšily dříve. Věřící si čím dál častěji začínají uvědomovat možnost svobodné volby nejen názoru, ale i vyznání. Stále méně existuje, jak Troeltsch poznamenává, ona samozřejmá víra širšího obyvatelstva.

rozdrobujícím tlaku bránit, proto se stále více prosazuje sektářství a mysticismus. Moderní protestantská církev tak nese mnohé prvky sekt a mystiky. Stává se více nezávislou na státu, vznikají národní církve a správa je spíše vložena do rukou jednotlivým obcím. Dochází tak ke štěpení vlivu a jisté regionalizaci. Daný stav je pochopitelný také proto, že mnoho lidí přestává být věřícími vůbec. Právě důležitým úkolem protestantismu pro budoucnost je sjednocení třech forem: církve, sekty a mysticismus. Církve se mají stát pouhými *ulitami v nichž teď bude moci pokojně přebývat a působit nejrůznější křesťanský duch*³⁸. Troeltsch připojuje další závažný výrok: *Církevní organizace se osvědčily vlastní dějinnou důležitostí a mohou, když už jsou jednou vytvořeny, sloužit jiným účelům než těm, kvůli kterým byli původně vybudovány...To, co vybuďoval nátlak, tvrdost a silná uniformita, mohou obývat vybrané a především různorodé duchovní představy, které se pak samozřejmě vzájemně musí starat o snášenlivost*³⁹. Můžeme jen spekulovat o tom, jaké účely měl Troeltsch na mysli, ve svém výkladu se o nich totiž nezmiňuje.

8) V posledním shrnutí svých poznatku se Troeltsch vrací k původní vědecké otázce, kterou si kladl na počátku knihy, kdy se ptal, jaký je význam křesťanství pro řešení sociálních problémů současnosti. Má na mysli především problémy moderní společnosti, které shrnuje následovně: *problém kapitalistického hospodářství, vojensko-byrokratického státu, ohromný nárůst obyvatelstva, problém techniky*⁴⁰. Zdůrazní, že je to pro křesťanské sociální smýšlení vsutku novým problémem, se kterým se mohou vypořádat spíše *církve* než *sekty* nebo *mystika*. Existovaly dva hlavní typy sociálního učení církví: katolický a protestantský. Katolický prosazuje individuálně – osobní hodnoty nicméně spojené s univerzálním společenstvím lásky uvnitř organizace církve; vztahy jsou založeny spíše na poslušnosti vůči autoritě. Protestantský typ sociálního učení se vyznačuje oslavou práce pro práci samu, sklonem k liberalismu, racionalismu, utilitarismu, demokracii; zdůrazňuje zodpovědnost individua a jeho povinnost vůči společenství⁴¹. Nicméně, jak tvrdí Troeltsch, ani jeden z těchto typů není již schopen přínosu pro současné problémy.

³⁸ Str. 983

³⁹ tamt.

⁴⁰ tamt.

⁴¹ Srov. str. 984

Troeltsch tedy konstatuje, že práce přinesla spíše nahlédnutí do komplikovanosti křesťanského sociálního učení. Nicméně tvrdí, že *hlavní historické formy křesťanského utváření společnosti a učení o společnosti dnes v konfrontaci s existujícími problémy selhávají*⁴². A dodává, že pro problémy přítomnosti je třeba nových myšlenek, které budou *vypracovány na základě vnitřní hnací síly křesťanské ideje*. Nicméně je třeba mít stále na paměti, že ani tyto nové ideje nepromění svět v ideál Božího království, protože všechny ideje vždy narazí na hrubou skutečnost světa⁴³. Každá nová křesťanská etika bude i nadále zápasit se skutečností, v čemž lze spatřit jisté napětí, které etickou práci žene kupředu. Se skutečností musí zápasit i každý člověk a – jak Troeltsch dodává závěrem – pro tento každodenní boj je víra v Boha tou potřebnou silou.

4.0. VLIV NÁBOŽENSTVÍ NA SPOLEČNOST⁴⁴

V této kapitole bych se chtěla věnovat analýze Troeltschovy knihy *Sociální učení křesťanských církví a skupin* s ohledem na přístupy sociologie náboženství, jejímž základním zájmem je výzkum vlivu náboženství na společnost a vlivu společnosti na náboženství.

Jak se na náboženství jako na jev ve společnosti dívá sám Troeltsch?⁴⁵

Troeltsch nás jednak ujišťuje o tom, že na křesťanství musíme pohlížet z hlediska jeho náboženských impulsů a nikoliv v napojení na nějaké sociální hnutí nebo sociální třídu. Potažmo bychom tedy měli fenomény odvozovat z jejich základu, nikoli náboženství přičítat zásadně ekonomické vlivy nebo naopak ekonomice náboženské vlivy. Lze zde spatřit polemiku s Marxovou teorií. Pro sociologii náboženství to může být rovněž důležitým poznatkem, který by mohl omezit pohled na sekularizovaná náboženství v moderní době. Pokud je

⁴² Str. 985

⁴³ *Jedním z nejvážnějších a nejdůležitějších poznatků našeho zkoumání je, že všem idejím stojí v cestě bezcitná skutečnost a veškerému vysoko mířícímu vývoji vnitřní a vnější překážky.* (str. 985)

⁴⁴ Pokud není uvedeno jinak v následující kapitole používám číslování z anglického překladu: *The Social Teaching of the Christian Churches*, Louisville, Kentucky 1992

⁴⁵ Srov. str. 39 a 43

náboženství ryze náboženským jevem pak i ostatní jevy by na základě Troeltschova přístupu měli být interpretovány podle jejich hlavního účelu a nikoli odvozovány z jiných fenoménů. Setkání fanoušků na fotbalovém zápase by tak mělo zůstat veskrze sportovní událostí a nebyť pro některé podobné prvky interpretováno jako sekularizované náboženství.

Jakým způsobem náboženství ovlivňuje společnost? Jak může náboženská myšlenka působit?

Křesťanství vzniká jako malá sekta, a jak už jsme se dozvěděli na jiném místě výše, pro Troeltsche se jeho základní kultická skupina formuje při projevování úcty ke zmrtvýchvstalému Kristu. Situace původního křesťanského společenství se mění po vzniku církve. Původní společenství, které čekalo pouze na příchod království Božího se navíc začíná scházet ke společnému slavení svátostí: křtů a Večeří Páně. Náboženská komunita se již chápe v onom symbolickém přirovnání k Tělu Kristovu. Členství v ní je jasně vymezeno iniciačním rituálem – křtem⁴⁶.

Co později u této náboženské skupiny podnítilo onen nadřazený pocit nad ostatními náboženstvími a povzbudilo snahu o její absolutní sebezprosažení? Byla to koncepce Boha, která byla přeformulována na koncepci pravdy, která vedla k většímu sjednocení a centralizaci skupiny a později právě k onomu sebevymezení církve jakožto nejvyšší autority nad duchovním životem⁴⁷. Centrem kultu se napříště podle Troeltsche staly svátosti, což je v rozporu s původními myšlenkami evangelia. Na tom tedy můžeme podle mého názoru spatřit, jak se potřeba ustanovit v rámci společnosti pevnou sociální skupinu projevila na změně původní náboženské myšlenky.

Můžeme tedy přistoupit ke zobecnění: na počátku působení náboženské myšlenky nebo myšlenek stojí jedinec nebo malá skupina jedinců, která se dobrovolně rozhodne tyto myšlenky následovat a přizpůsobit jim svůj život.

⁴⁶ Srov. str. 70

⁴⁷ Srov. str. 95

Skupina se rozrůstá dobrovolným napojováním dalších a dalších členů. V okamžiku, kdy se v našem případě křesťanství spojilo se státním zřízením společnosti došlo pravděpodobně ke zcela odlišné situaci. Pozice státního náboženství je jistě úplně jiná než pozice náboženství podzemního, jehož členové se musí skrývat. I vlivy obou těchto odlišně sociálně sankciovaných skupin budou odlišné. Situaci tajné podzemní církve můžeme připodobnit situaci vznikající sekty, která si klade za cíl návrat k původnímu ideálu, sekta je stejně jako původní církev společností nechtěná a odmítaná, rovněž ona společnost odmítá, nemá za cíl ji měnit a spíše věří v její brzký zánik. Proto také Troeltsch může hovořit o existenci všech tří jeho typů v rámci křesťanství od samého jeho zrodu.

Postupem času sociální formování církve v rámci společnosti dalo vzniknout nové společenské třídě, která začala užívat zvláštní úcty a uznání. Šlo o třídu kněží, jejichž postavení postupně přestávalo být na stejné úrovni jako postavení běžných věřících⁴⁸. Ta však neměla ani po zestátnění církve nikterak významný vliv na říšskou legislativu. Troeltsch konstatuje, že v podstatě nedosáhla ničeho⁴⁹. Biskupové však dostali soudní autoritu ve věcech týkající se péče o chudé a sociálního blaha jako celku. Nová třída tedy do jisté míry přecejen mohla být prostředníkem církevního vlivu, nicméně pouze co do opravování a zjemňování existujících podmínek⁵⁰. Teprve ve středověku se podle něj prosadí idea, že by kněží ze své pozice mohli požadovat právo na duchovní vedení celé civilizace⁵¹.

Vliv náboženství na sociální struktury

Troeltsch spatřuje sílu náboženského hnutí v hloubce naplňování duchovních potřeb. Náboženství rozumu podle něj nejsou při utváření sociálních skupin silná, jelikož jim chybí onen vnitřní impuls typický pro ty skupiny, které se formují na základě « zjevení ».

Křesťanství má v sobě od počátku prvek univerzalizmu, který mu zabraňuje, aby se izolovalo od okolního světa, a který předurčuje jeho vliv na společnost⁵².

⁴⁸ Srov. str. 99

⁴⁹ Srov. str. 139

⁵⁰ Srov. str. 141

⁵¹ Srov. str. 142

⁵² Srov. str. 71

Příkázání lásky vůči bližnímu zajišťuje to, aby byl jedinec navázán na společenství, člověk se musí vztahovat k ostatním lidem. Tím je dán základní sociologický vztah⁵³.

Křesťanství se nejprve spíše vnitřně přizpůsobuje světu, vnitřně tak přizpůsobuje i svou sociální ideu⁵⁴. To ovšem není možné do nekonečna, již při vzniku lokálních církví podle Troeltsche musí zaujmout stanovisko k životu státu a společnosti a ještě předtím stanovit vlastní sociální uspořádání⁵⁵. I když nemá žádný plán pro sociální reformu, v zásadě také udržuje sociální stabilitu původní společnosti, což je způsobeno tím, že se snaží ponechat jedince v tom povolání, které doposud vykonával⁵⁶. K zařazení křesťanství do sociálních struktur antické společnosti přispělo i jeho přijetí stoického přirozeného práva, jelikož tím se křesťanství začlenilo do světa. Stát, právo i sociální funkce se dostali do pravého vztahu k církvi⁵⁷.

Jaký je postoj církve ke společnosti v počátcích jejího oficiálního působení? Troeltsch tvrdí, že pokonstantinovská církev měla vliv, ale tento vliv je mimořádně slabý. Naopak můžeme spatřit silný sociologický vliv na církev⁵⁸.

Naopak plně vyvinutá církev využívá stát a vládnoucí třídy a zahrnuje tyto prvky do svého života. Tak nejprve začne být součástí sociálního uspořádání a poté stabilizuje a určuje sociální pořádek, podle Troeltsche se tímto způsobem stane závislou na vyšší třídě⁵⁹. To, že tohoto vlivu dosáhne spíše církev než sekta, souvisí s Troeltschovou definicí církve jakožto usilující o univerzální nadvládu. Sekta se naproti tomu soustředí spíše na uskutečnění osobního společenství mezi svými ne příliš početnými členy a vědomě se tak zříká širšího vlivu na společnost jako celek⁶⁰. Sekta je spojena s nižší třídou, z čehož logicky plyne, že nižší třída s vědomím svého podřízeného postavení nemůže mít za cíl měnit společnost.

Malý vliv obecně církev kompenzuje velkým vlivem na rodinu: ustanovuje

⁵³ Srov. str. 112

⁵⁴ Srov. str. 80

⁵⁵ Srov. tamt.

⁵⁶ Srov. str. 123

⁵⁷ Srov. str. 144

⁵⁸ Srov. str. 145

⁵⁹ Srov. str. 331

⁶⁰ Srov. tamt.

nebo ospravedlňuje již dřívější patriarchální dominanci muže nad ženou, kterou zdůvodňuje prvotním hříchem⁶¹. Změnilo se postavení otroků, stali se z nich služebníci a jejich rodiny nebyly odděleny od ostatních⁶². Vliv církve ale přesto není ani v otázkách rodiny naprostý, nepodařilo se jí například prosadit zákaz rozvodů⁶³. Na tom můžeme spatřit, jak rozporuplné a těžké může být pro určité náboženství prosadit své hodnoty ve společnosti, i když je podporováno státem.

Církev nemá sociální reformu, k uzdravování sociální zranění řešila charitou. Cíl charity byl však ryze duchovní: probudit ducha lásky k bližnímu⁶⁴. Charita mohla být i asketickým prostředkem, cílem by tedy nebylo dobro bližních, nýbrž vlastní spása. Troeltsch se pozastavuje nad tím, že pokud by se v případě charity vůbec mělo jednat o jistý druh sociální reformy, byla by tato reforma proveditelná pouze u malé skupiny a jen u těch, kteří patří ke stejné sociální třídě. Charita se tak jako tak stala pouhým asketickým projevem sebezáporu, ztratila svůj osobní charakter. Důvodem byl rostoucí asketismus i rostoucí počet křesťanů⁶⁵. Troeltsch v původní křesťanském duchu spatřuje motiv překonávání sociální nouze, ten se ovšem nyní vytrácí. Zmizelo i vyrovnávání sociálních podmínek v rámci církve samotné⁶⁶.

Důkazem pro to, že křesťanství nechtělo žádnou zásadní sociální reformu, bylo i to, že jeho cílem v žádném případě nebylo vybudovat společnost skládající se výhradně z mnichů. Podle mého názoru není vlastně nutné křesťanství vyčítat, že ve svých ideálech polevilo a zmutovalo do společensky přijatelné podoby, jelikož společenství držící se striktně evangelických ideálů musí být nutně malé, nelze jej uskutečnit v masové církevní podobě. Společnost složená pouze ze skromných mnichů by byla spíše utopickou společností, která by snad ani nemohla náležitě fungovat.

Troeltsch několikrát opakuje, že křesťanství ani po svém zestátnění nevlastní žádný recept na sociální reformu společnosti. Křesťanství tedy nepřináší nový

⁶¹ Srov. str. 129

⁶² Srov. str. 130

⁶³ Srov. str. 131

⁶⁴ Srov. str. 134

⁶⁵ Srov. str. 136

⁶⁶ Srov. str. 137

sociální ideál, to co přináší je spíše jiný pohled na svět. Jelikož vzbuzuje touhu ještě po něčem víc, než je pouhé světské uspořádání. Přináší sebou spíše hodnotu zřeknutí se materiálních ideálů, politické moci a ekonomického prospěchu⁶⁷. Místo, aby společnost přibližovalo svému ideálu, snaží se spíše svoji filosofii přiblížit společnosti a tak nakonec zaujme ono typické stanovisko kompromisu, jak je v Troeltschově práci rovněž na více místech zdůrazněno.

Troeltsch tvrdí, že každé zjevení pravdy je následováno sociologickým důsledkem⁶⁸. To je ovšem velmi odvážné tvrzení. Znamenalo by, že každé sebemenší i osobní – snad mystické – zjevení snad z náboženským obsahem, je potažmo nositelem nějakého vlivu nejen na přijímajícího jedince, ale i na společnost. Pokud nahlédneme množství sekt vyskytujících se v současnosti, může se zdát, že Troeltsch má v této poznámce pravdu.

Je možné také říci, že ne veškeré vlivy, které s sebou křesťanství přineslo, byly zamýšlené. Hlavně prvotní křesťanství si nekladlo v tomto směru žádné cíle⁶⁹.

Základní ideou křesťanství co se týče sociálního uspořádání je tedy komunismus lásky. Projevil se během historie ve vícero sociálních uskupení. *Mnišský systém, středověká komunistická hnutí, novokřtěnci, moderní fanatici a idealisté, všichni následovali tento klíč.*

V samotném křesťanském učení lze vysledovat prvky, které pak ovlivní individualistické rysy křesťanství⁷⁰. Na člověka jako na jedince jsou kladeny dosti přísné požadavky a je spatřován veskrze ve vztahu k Bohu. Pokud si jedinec uvědomí svou individualitu může to podle mého názoru vést právě k onomu téměř nekonečnému procesu štěpení v rámci křesťanských skupin, kdy vidíme neustálou tendenci k utváření nových společenství, subjektivně (ze strany členů) vnímaných jako lepší a dokonalejší a lépe naplňující onen evangelijní ideál. Na individuum je nahlíženo jakožto na „dítě Boží“, proto tento individualismus nakonec zvítězí nad druhou tendencí, kterou Troeltsch v rámci křesťanského učení objevil, a sice nad universalismem. V pohledu tohoto individualismu mizí i veškeré pozemské rozdíly

⁶⁷ Srov. str. 48

⁶⁸ Srov. str. 50

⁶⁹ Srov. str. 63

⁷⁰ Srov. str. 55

mezi lidmi, nicméně je to rovněž ideál, který je neuskutečnitelný a nevhodný pro masy. Jak Troeltsch podotýká, vznikl za situace, kdy se věřilo v brzký zánik pozemských podmínek.

Jedná se tedy o jakýsi absolutní individualismus, který maže všechny rozdíly kromě těch, které se týkají charakteru individuí, přičemž každý má svou svébytnou hodnotu. Zároveň však tento individualismus obsahuje myšlenku společenství, neboť všichni, kdo byli očištěni pro Boha se scházejí v Bohu. Společenství s Bohem vede ke společenství s těmi, kdo jsou sjednoceni v Bohu⁷¹. Tak tedy vzniká Troeltschova představa o universalismu.

Křesťanství v určité fázi samo pocívalo potřebu lepšího založení toho, k čemu se má jako sociální uskupení vztahovat. Prvotní křesťanská společenství se ve své úctě obracela podle Troeltsche především ke Kristově Duchu. Tato představa prý však byla poněkud vágní na to, aby mohla být pevným základem pro sociální uskupení. Proto byl ustanoven ideál kněžství, tradice a svátostí, jakožto základů vznikající církve. Základ společenství má být tedy pevnější, nestačí nejasné nasměrování.

Postoj církve ke světským sociálním institucím:

Právě církev změnila nahlížení na svět jako na jednotu a rozdělila jej na to, co je „světské“ a to co je „nesvětské“ tedy církevní. Troeltsch vyzdvihuje skutečnost, že toto dělení v původním Ježíšově kázání nebylo patrné⁷². V momentě takového rozdělení přešla církev do striktní opozice vůči „světu“. „Svět“ začal být hodnocen negativně, jako něco co je nutné potlačit⁷³.

Postoj církve ke státu:

Stát je ztotožňován se „světem“, i když je křesťanství státem uznáno. Ke světu je zaujímán dvojitý postoj: na jedné straně jsou akceptovány jeho instituce a na druhé straně je označován za špatný a hříšný a je odmítán⁷⁴. Tento hříšný charakter

⁷¹ Srov. str. 56

⁷² Srov. str. 100

⁷³ Srov. str. 101

⁷⁴ Srov. str. 146

nebyl nikdy překonán, i když byl dosti zmírněn v situaci, kdy byly odstraněny z pohledu církve nespravedlivé zákony a idol státu⁷⁵.

Křesťanství a věda:

Křesťanství podle Troeltsche odmítalo empirismus a ignorovalo přirozenou vědu, tím pomohlo popohnat úpadek kritického a čistě pozitivního myšlení⁷⁶.

Církev jako zprostředkovatel

Další zajímavou Troeltschem zmíněnou myšlenkou je i to, že běžný věřící nežije se světem v přímém kontaktu, tento kontakt je prostředkován církví. Instituce tak přebírá odpovědnost svých členů na sebe.

Jakým způsobem církev nakonec naložila se svým odporem ke světu? Jak se nakonec mohl začít projevovat její vliv na společnost?

Postoj církve k světským sociálním institucím byl následovný: existují sice kvůli hříchu, nicméně Bůh vlastně jejich existenci dovoluje⁷⁷. Církev využila dvou možností, respektive dvou teorií k tomu, aby se vypořádala se svým negativním postojem ke světu. První teorie byla výsledkem spojení křesťanských představ a stoicismu. Stejně jako stoicismus přijalo totiž křesťanství ideu přirozeného zákona, který byl světu dán skrze boží působení a který se může projevit ve světských institucích. To, co je tedy na státě spravedlivé, je z pohledu církve možné označit za dobré a je možné to tolerovat. Druhé řešení problému vychází z rozvahy nad tím, odkud vlastně ve státě pochází autorita, a nad tím, jak je něčí právo na autoritu vlastně založeno. Církev začala nahlížet autoritu panovníka jako pocházející od Boha. Panovník mohl být bohem chtěný, i když nebyl právě příkladem zbožnosti. Církev jakožto instituce, kde je Bůh vtělen, má tudíž dohled nad panovníkem alespoň ve věcech duchovních, ve světských záležitostech mohl panovník jednat, jak chtěl a církev to tolerovala. Autorita panovníka je navíc omezena i přirozeným zákonem. Troeltsch sám tvrdí, že tento postoj církve, tato teokratická myšlenka byla výsledkem sociologického vývoje náboženské komunity, která začala zasahovat i

⁷⁵ Srov. str. 147

⁷⁶ Srov. str. 143-144

⁷⁷ Srov. str. 133

do politického a sociálního života. Navíc tyto dvě teorie chápe jako důkaz neschopného postoje rané církve k sociálním problémům. Myšlenka individualismu obsažená v křesťanském učení mohla mít větší vliv, nicméně církve se nyní v sociálních otázkách řídí postojem státu⁷⁸. Teorie, která odvozuje stát z přirozeného zákona, je tak vlastně církevní snahou o christianizaci státu, tímto způsobem pak měl stát pozitivnější hodnotu⁷⁹.

Důležitým Troeltschovým poznatkem v této věci je fakt, že církve dosáhla své sociální jednoty a stability za pomoci státu, jelikož využila autoritu státu k tomu, aby učinila svou vlastní moc nadřazenou ve své vlastní sféře.

Jak se postoj církve vyvíjel od jejího počátku do středověku? Zprvu byla ke světu lhostejná (což souvisí s požadavky evangelia), poté svět toleruje jako produkt relativního přirozeného zákona a nakonec ve středověku se pro církve svět stane dílem prozřetelnosti, které může sloužit jejím účelům⁸⁰.

Křesťanství ovšem neudrželo své výsadní postavení po boku světských institucí. Tím, že přestalo být důležité pro stát a ztratilo prostředky nátlaku, bylo s postupující reformací stále více omezeno na vliv pouze duchovní. Reformace způsobila, že bylo ono štěpení na menší a radikálnější celky stavící se do opozice vůči svým předchůdcům sankcionováno ve společnosti jako možné.

Dnešní katolická církve nemá kupříkladu žádné prostředky k tomu, aby si mohla být jistá ryzostí náboženského smýšlení svých členů. Přestože nemusí navenek docházet k štěpení na malé sekty, které by se vůči ní stavěly do opozice, i když i to se děje a není to jistě ojedinělou záležitostí, vnitřně se mohou názory jednotlivých členů církve velmi lišit. Co katolík, to odlišný názor na nejrůznější oblasti. Nedaří se ani jednotná katechetizace věřících, kteří pak ani nemusí vědět, jak přesně zní oficiální učení církve.

Konkrétní vlivy křesťanství:

1) Křesťanství a myšlenka rovnosti:

Křesťanství zároveň do společnosti přineslo myšlenku rovnosti, která se

⁷⁸ Srov. str. 149-158

⁷⁹ Srov. str. 159

⁸⁰ Srov. str. 160

ovšem vztahuje pouze na náboženskou sféru, jedná se spíše o jistou “negativní rovnost” ve vztahu k Bohu: všichni zhřešili a všem je tedy stejnou měrou zapotřebí spásy⁸¹. Tato rovnost není ovšem absolutní, což je vidět již na dalším filosofickém rozpracování této myšlenky: přestože jsou si lidé rovni vzhledem ke své vzdálenosti před Bohem, nemohou si nárokovat stejnou míru spásy. Potažmo i křesťanství se smiřuje s nerovnostmi ve světě a přisuzuje je Boží vůli⁸². Pokud tedy svou myšlenku omezuje pouze na náboženskou sféru, můžeme spolu s Troeltschem konstatovat, že se vědomě nesnaží nerovné podmínky ve světě příliš měnit, přijímá je tak, jak jsou a nechá se jimi vlastně ovlivňovat, jelikož se nesnaží nastolit království Boží přímo.

Nerovnost je naopak spatřována nadále jako něco přirozeného, určujícího pro každé individuum⁸³. Společnost, ve které panují nerovné vztahy, může být naopak oceňována pozitivně jako místo pro “praktikování lásky”⁸⁴, tím na sebe křesťanství bere onu kompenzační funkci ve společnosti, nesnaží se sice o reformu, nicméně negativa a nedostatky společnosti využívá pozitivně.

2) Křesťanský patriarchalismus

Křesťanství se stalo náboženstvím, které překonává pozemskou nerovnost, ale spíše vnitřně než navenek. Veškerý stav podřízenosti vůči autoritě je přirovnán podřízení vůči bližnímu⁸⁵. Křesťanství tedy nejen nebylo schopné změnit společnost, do které se zrodilo, nemělo to ani zapotřebí, jelikož na jedné straně (alespoň co se týče onoho méně radikálního sociologického typu církve) využívalo daných podmínek k duchovnímu prospěchu členů své organizace. Troeltsch dokonce v této souvislosti tvrdí, že vnitřními prvky jakéhokoli sociálního systému jsou různé stupně autority a podřízenosti⁸⁶. Toto tvrzení je ovšem pravděpodobně až moc zevšeobecňující, přehlíží skupiny, které vznikají na základě rovného přístupu k různým jedincům – mám na mysli různé spolky a uskupení, kam jedinci vstupují

⁸¹ Srov. str. 72

⁸² Srov. str. 74

⁸³ Srov. str. 76

⁸⁴ Srov. str. 77

⁸⁵ Srov. str. 78

⁸⁶ Srov. tamt.

dobrovolně a kde není jasně daná hierarchie, případně panuje zde rovnost členů. Dále se domnívám, že toto vědomí různých úrovní vztahů ve společnosti a jejich vybudování i v rámci církve, je jeden ze zásadních rysů křesťanství, který mu umožnil pevněji zakotvit do společnosti.

3) Konkrétní příklady vlivu církve na společnost ve středověku:

Příkladem vlivu křesťanství může být i proměna povahy vztahů mezi autoritou a poddanými. Oproti antice se tyto vztahy nezakládají na pouhé poslušnosti k autoritě, ale na smlouvě loajalítě, cti a víře⁸⁷. V tom můžeme podle mého názoru spatřit jistý náboženský podtext a vliv křesťanství.

Na tomto základě se pak uskutečnila další přeměna sociálního života ve středověku. Lidé ze stejných tříd začali tvořit jednotlivé nezávislé skupiny, neboli korporace. Ty vlastnily dokonce na státu nezávislé právo, převládal v nich duch solidarity osobního porozumění a nápomoci. Troeltsch dále poznamenává, že toto právo souviselo rovněž s tímto všeobecně převládajícím duchem⁸⁸. Můžeme snad v tomto ohledu konstatovat určitý vliv náboženství na právo.

Na rozdíl od antiky a moderního světa panují ve středověku osobní vztahy založené na pocitu solidarity, sounáležitosti, na vzájemné pomoci a závislosti. Všichni lidé patří do jednoho celku, jehož nedílnou součástí jsou principy vzájemné ochrany a vzájemné služby⁸⁹. To musí mít podle mého názoru ohromný integrační a zároveň protianomický vliv na společnost. V postmoderní společnosti najdeme naproti tomu spoustu malých skupin a také spoustu jedinců, kteří jakoby nikam nepatří, snad z důvodů této vnitřní roztržitosti světa vznikla myšlenka globální civilizace, která souvisí i s jistou vnitřní otevřeností vůči jinakosti. Evropská civilizace se po dlouhém náboženském vývoji nakonec musela vzdát jednotného náboženského vyznání, duchovní touha po jednotě však přetrvávala.

Troeltsch si všímá toho, že ve středověku je situace sociální struktury společnosti příhodná pro uskutečnění etických ideálů křesťanství. Navíc prý podle

⁸⁷ Srov. str. 248

⁸⁸ Srov. str. 249

⁸⁹ Srov. tamt.

něj existuje pouze suverenita církve a nikoli státu. Dále se dozvídáme, že ve středověku se světský život stále jeví natolik plný zmatků, bojů a násilí, že jej lze snadno odsoudit jako celkově hříšný a získat tak iluzi o jedinečné nadřazenosti náboženských hodnot života⁹⁰. I majetkové poměry Troeltsch označí za příhodné pro křesťanství. Charita se stala pomocí deklasovaným a i ti pak měli smysl v rámci křesťanského pohledu na svět. Křesťanský ideál ovšem na druhou stranu odporuje válečnému duchu feudalismu a feudálnímu principu cti, proto místem, kde lze křesťanskou etiku praktikovat bez kompromisu, zůstává nadále klášter⁹¹. Nicméně církvev do jisté míry přeměnila tohoto feudálního ducha také na duchovní hodnotu, když z rytířství učinila ctnost. Rytíř se stal ideálním hrdinou ochraňujícím vdovy, sirotky a utlačované. Čest byla nahlížena jako závazek Bohu a lojalita ke Kristu a svatým. Církvev tak přijala vojenský systém a užití síly, což má další význam pro křížové výpravy⁹².

I v rámci městské etiky nalezneme jistý vliv křesťanství, respektive přímé paralely s křesťanstvím: každý občan se má podílet na životě města jako celku, zároveň má svobodu nerušeně pracovat a právo požadovat majetek, jehož nabytí vlastní úsilím⁹³.

Jaký byl význam tomismu pro katolickou sociální filosofii?

Následující podkapitola nám ukáže, jak důležitá je při dosahování náboženského vlivu teoretické pozadí. Křesťanství muselo nejprve formulovat to, čeho chce ve společnosti dosáhnout, stanovit si jistý teoretický cíl.

Ve středověku vznikly pro křesťanství vhodné podmínky, vhodnější než jaké byly dříve za antiky. Kromě vhodných podmínek existuje ovšem také teorie, která hovoří o tom, jak řídit tyto ideální podmínky. Například tomismus – směr křesťanské filosofie vycházející z učení Tomáše Akvinského - teoreticky načrtne jednotu civilizace⁹⁴.

Tomismus proměnil svojí teorií o jednotné civilizaci pohled církve na

⁹⁰ Srov. str. 252

⁹¹ Srov. str. 253

⁹² Srov. str. 254

⁹³ Srov. str. 255

⁹⁴ Srov. str. 256

společnost a na celý svět. Vedle uniformity myšlenky civilizace vzniká také uniformita základní sociologické myšlenky, základní sociologické teorie, která vyjadřuje jako univerzální a teoretický ideál všeobecný vztah jedinců k sobě navzájem v dosahování absolutního konečného cíle. Křesťanská církev se stala centrem a normou každého možného druhu sociologické struktury⁹⁵. Postupně se tak vytvoří sociální filosofie, která již nevidí odlišný základ pro církev a pro svět, která však odvozuje veškerý představitelný a možný sociální ideál z jednoho axiomatického základního ideálu.

Tomismus se stane základem, z něhož bude čerpat katolická církev. Přináší zejména dvě důležité teoretické koncepce: patriarchální a organickou myšlenku. Patriarchalismus má pro společenství takovou funkci, že členové tohoto společenství se podřizují rozdílům existujícím mezi jedinci a tyto rozdíly přijímají. Na tomto přijetí je založena i soudružnost celého celku, o níž mluví myšlenka organismu. Celé společenství je přirovnáno k organismu a žádný člen není mimo. Troeltsch zároveň hovoří o jistém "nátlaku", který má prý také svůj podíl na postavení jednotlivých členů⁹⁶. Pro organickou myšlenku je typické nabádání vyšších tříd k otcovské péči a lásce a nižších tříd k pokoře a vděčnosti. Toto schéma je patrné již v rodině, odkud se pak šíří do celé společnosti. Nejedná se však v těchto případech o patriarchalismus autority, ale spíše o patriarchalismus lásky, kde je samozřejmostí ochrana druhých a dobrovolné podřízení se⁹⁷. Vznikne tak jakýsi harmonický celek, ideál sociálního života, vzhledem k absolutnímu cíli. Vzhledem k sociálnímu jednání lze spolu s Troeltschem konstatovat, že každý člen v rámci systému má svůj vlastní cíl a vlastní důstojnost a má zároveň pomáhat druhým při vstupu do jejich duchovního údělu⁹⁸.

Křesťanská církev si nyní osobuje právo na manipulování s těmi institucemi, které ve svém jednání vystupují proti Božímu zákonu. Církev je tedy v situaci, kdy společnosti diktuje, co se má a co se nemá dělat. To je pravděpodobně nejsilnějším možným projevem vlivu nějakého myšlenkového hnutí, opět to souvisí s napojením

⁹⁵ Srov. str. 280

⁹⁶ Srov. str. 284-286

⁹⁷ Srov. str. 287

⁹⁸ Srov. str. 288-289

takového hnutí na vládnoucí vrstvy.

Troeltsch dokonce vyzdvihuje fakt, že v kanonickém právu jsou ustanovena stejná práva pro všechny a všichni jsou zároveň povinni podstoupit stejnou soudní proceduru, což označí za počátek myšlenky subjektivních veřejných práv⁹⁹.

Dále si všiml toho, že organická idea je pro individualismus živou silou, když individua sdílejí a spolupracují ve společných hodnotách života, a je také projevem velké solidarity tím, že rozpoznání těchto hodnot a snaha uskutečnit je v praxi úzce spojuje individua. V tomto ohledu Troeltsch spatřuje podobnost tohoto individualismu se socialismem respektive komunismem. Jedná se však prý o takový druh komunismu, kde se zároveň vyskytují práva a ochrana individua, je třeba vždy rozpoznat a ubránit užitečnou soukromou iniciativu; slouží také nikoli pouhým materiálním cílům, ale obrací se k vyšším životním cílům. Troeltsch shrnuje, že organická myšlenka vytváří silně demokratické a individualistické požadavky a také socialistické a komunistické požadavky. Tím, že to činí, může hluboce zasáhnout stávající podmínky¹⁰⁰. V takovém přístupu můžeme spatřit silné ovlivnění Troeltsche komunistickými teoriemi objevujícími se u jeho současníků, na mnoha místech na ně naráží a přirovnává k nim své poznatky. (Například se zmiňuje o nesouladu ekonomických základů a duchovních myšlenek prosazujících se ve společnosti).

Patriarchalismus zároveň znamená pro křesťanství onen konzervativní vliv na společnost. Právě díky této myšlence není křesťanství nějakým hnacím motorem kupředu, neusiluje o pokrok a o nestabilní dynamickou společnost. Právě naopak vliv křesťanství je díky patriarchistické myšlence stabilizační, konzervativní a tradicionalistický¹⁰¹. Patriarchalismus podporuje třídní stabilitu. Posléze vzniká také ekonomický tradicionalismus, jehož principem a krédem je zajištění živobytí každé skupině¹⁰².

V křesťanství se ona myšlenka jednoty nakonec stane něčím doslova předepsaným. Individua musí patřit do celku, který je řízen jedinou autoritou¹⁰³.

⁹⁹ Srov. str. 289

¹⁰⁰ Srov. str. 290

¹⁰¹ Srov. str. 291

¹⁰² Srov. str. 292

¹⁰³ Srov. str. 299

Řídící autoritou je učení a pastorální úřad církve, který dosahuje svého vrcholu v papežství¹⁰⁴. Tato autorita je neomylná, individuu není dovoleno vyjadřovat svůj názor¹⁰⁵. Vidíme tedy, jakým způsobem sociální učení křesťanské církve do jisté míry zmutovalo z jednoduchých společenství komunismu lásky založených na rovnosti a solidaritě, ve velká komplexní společenství řízených jedinou centrální autoritou, kde existují různé úrovně postavení a členové nemají rovnocenné vztahy¹⁰⁶. A pro různé vrstvy existují dokonce různé mravní požadavky¹⁰⁷.

Troeltsch nicméně zdůrazňuje, že katolická sociální filosofie přesto neměla hluboký vliv na praktický sociální život. Křesťanství stále nedisponovalo myšlenkou o potřebě systematické přeměny sociálního pořádku a nadále nerozumí překážkám obsaženým v přirozeném základu života, které zabraňují uskutečnění ideálních hodnot¹⁰⁸. Sociální reforma znamenala pouze boj církve za přirozené právo, což neznamena, že by ve společnosti měly být uskutečněny radikální křesťanské myšlenky, ale že byla stanovena uspokojující situace. Křesťanství nepotřebovalo svět měnit¹⁰⁹. Společnost se tak jeví spíše jako nehybný celek.

Církev ve středověku přestane na svět a potažmo na sociální instituce nahlížet jako na způsobené hříchem, začne je naopak hodnotit pozitivně jako vzniklé z boží vůle, proto je tedy nutné se jim podřídít¹¹⁰. Nicméně na práci je stejně nadále nahlíženo i jako na trest za hřích a člověk má setrvat v tom povolání, které dostal nebo zdědil¹¹¹. Pozitivního hodnocení skutečnosti dosáhlo křesťanství právě díky tomistickým teoriím¹¹².

Důkazem toho, že ve středověku určovala církev – to znamená příslušenství k náboženské komunitě – příslušnost do společnosti, je i význam křtu. Křtem se totiž člověk dostával nejen pod vliv církve, ale i státu.

Zásadním vlivem náboženství je ovšem vliv na ekonomické formování společnosti. Středověké křesťanství se stavilo proti užívání lichvy a úroku, nebylo

¹⁰⁴ Srov. str. 300

¹⁰⁵ Srov. tamt.

¹⁰⁶ Srov. str. 301

¹⁰⁷ Srov. str. 302

¹⁰⁸ Srov. tamt.

¹⁰⁹ Srov. str. 304

¹¹⁰ Srov. str. 294

¹¹¹ Srov. str. 296

¹¹² Srov. str. 297

tedy v žádném případě přínosné pro rozvoj bankovníctví. Rozhodování jedince v ekonomické oblasti asi pod vlivem křesťanství nebude napříště striktně racionální. Zasahuje totiž také povědomí o tom, že ve světě může zasahovat Bůh, člověk tedy v zásadě nemá příliš podléhat strachu.

Kdy může mít náboženství vliv?

Na příkladu stoicismu Troeltsch ukazuje, kdy může začít mít náboženská idea vliv na společnost. Stoupenci stoicismu vyznávali, že uskutečnění jejich ideálů sice není v přítomnosti možné kvůli zkaženosti hříchem, nicméně vzhledem k tomu, že patřili k vyšší vládnoucí třídě, vliv stoicismu na právo společnosti se přesto dostavil vzhledem k tomu, že římscí právníci byli rovněž přívrženci tohoto náboženského systému¹¹³. Můžeme tak konstatovat, že vliv určitého náboženského systému na společnost v globálním měřítku se může uskutečnit skrze vládnoucí struktury. To ostatně dokládají i další dějiny křesťanství, do doby, kdy je náboženství nějak spjato s vládnoucími vrstvami společnosti má zcela jiný vliv na společnost než z pozice pouze státem tolerovaného fenoménu. Nicméně skutečný duchovní vliv na člověka a na změnu jeho životního stylu nebo životního stylu celých sociálních uskupení nelze podle mého názoru vysvětlit pouhým napojením na vládnoucí třídu ve společnosti, jinak by přece náboženství v mnoha zemích ztratilo vliv absolutně. Pravdou zůstává, že například naše země je přímým důkazem této Troeltschovy myšlenky, jak dokládají různé studie areligiózní přístup ke světu lze u českého národa vysvětlit nejen nedávným čtyřicetiletým obdobím vlády komunismu, ale také již dříve daným odporem ke katolicismu vzhledem k jeho napojení na vládnoucí a tedy do jisté míry protičeské struktury. Odtud posléze vyplynul odpor k náboženství vůbec¹¹⁴.

Proto, jak dále nalezneme v Troeltschově knize, také platí: aby náboženské hnutí bylo úspěšné, musí zároveň plynout z aktuálních potřeb společnosti a šířit se tedy z nižších společenských vrstev. Náboženské hnutí má sílu jen tehdy, pokud nabídne skutečně duchovní prožitek, a toho intelektuální náboženství založené na

¹¹³ Srov. str. 66

¹¹⁴ Srv. např. stat': T. Halík: K rozpravě o hodnotách in: www.lipa.cz/case_lipa_VII_Halik_hodnoty.doc

rozumu nemůže vždy dosáhnout¹¹⁵.

Křesťanství mohlo mít ve společnosti větší vliv také jen do té míry, do jaké bylo společností samotnou tolerováno nebo akceptováno. Troeltsch tvrdí, že jakmile začala být křesťanská komunita nezávislá a začala pronikat do vyšších tříd, začleňovala více stoické ideje do své vlastní etiky a sociálního učení. Křesťanská církev tak činila, jelikož pociťovala nutnost umístit svůj nový poklad na základ všeobecných vědeckých znalostí¹¹⁶. Podle mého názoru to tedy znamená, že se křesťanství v mnohém nechávalo ovlivňovat společností místo toho, aby vytvářelo tlak na společnost a aby ji chtělo měnit. Proto v jeho vztahu ke společnosti můžeme v pozdní antice vysledovat především přeměnu životních hodnot a vznik nového ideálu lidstva¹¹⁷. Troeltsch obecně hodnotí monoteismus jako přínosný pro vznik důrazu na nezávislost osobnosti a na univerzální myšlenku lidství¹¹⁸.

Podle něj vznikly také dva důležité ideály – všichni lidé jsou si před Bohem rovni a zároveň sjednoceni. *Svým idealismem křesťanství i stoicismus snižují hodnotu přirozeného základu života...* U obou se rozvíjí etos typický napříště pro evropskou civilizaci, který je však v trvalém konfliktu s reálnými požadavky přirozených instinktů¹¹⁹. Nicméně otázkou zůstává, které náboženství není takto jako křesťanství v rozporu s oním zmiňovaným „přirozeným základem života“. Samozřejmě jsou i filosofické nebo náboženské směry, které se na onen přirozený základ života zaměřují, pokud jím myslíme jakési biologicko-emocionálně-psychické potřeby člověka, které v rámci těchto přístupů musí být nutně naplněny. Náboženství zabývající se etikou se naopak snaží ve společnosti zabránit tomu, aby se lidé nechávali řídit pouze svými aktuálními potřebami. V této argumentaci můžeme také najít odpověď na otázku, proč nemůže mít náboženství nebo potažmo křesťanství ve společnosti vliv absolutní. Jsou-li jeho požadavky natolik radikální a náročné, bude jeho skutečný vnitřní vliv na jedince a na skupiny jedinců pouze částečný – ne všichni, jak už tomu u sociálních jevů bývá, budou sto těmto požadavkům dostát, někteří o ně ztratí zájem právě kvůli jejich radikalitě.

¹¹⁵ Srov. str. 44

¹¹⁶ Srov. str. 68

¹¹⁷ Srov. tamt.

¹¹⁸ Srov. tamt.

¹¹⁹ Srov. str. 69

Vlivné a ovlivněné křesťanství:

Troeltsch sám se ptá, do jaké míry křesťanský ideál určil sociální vývoj středověku poté, co byl sám značně ovlivněn ve svém vývoji sociální filosofie aktuálními podmínkami tehdejšího života. Církev podle něj uspěla v založení společnosti na křesťanské koncepci rodiny, což je základem sociálního uspořádání, podařilo se jí v tomto bodě ustanovit autoritu pána domu¹²⁰. Církev je navíc na přechodu od feudálních států k modernímu suverénnímu státu příkladem suverénní instituce, která vládne skrze velké uskupení úředníků a užívá psaného práva. Podle Troeltsche připomíná moderní koncept státu, kde vůle individua je spojena s vůlí celku, ono mystické tělo církve – corpus mysticum¹²¹. Třetím důsledkem je jiné nahlížení na individuum. Celá sociální myšlenka je ovlivněna ideou objektivního společenství s absolutními hodnotami a pravdami. Individuum získá hodnotu skrze podíl na těchto osobních hodnotách, z toho pak podle něj vyrůstá liberalismus. Náboženský ideál osobnosti pak podmínil následující: přeměnu otroctví, zeslabení systému služby, vývoj občanské svobody, tendenci k volnému průmyslu a obchodu¹²². Nelze také přehlédnout vzájemné propojení svobodných měst a individualizace náboženského života. Troeltsch konstatuje, že sociální filosofie katolické církve je založena na církevní jednotě civilizace, této myšlence jednoty pak vděčíme za jednotu evropské civilizace a jejím kulturním základům v antickém světě a v křesťanství. Uniformitu církve připodobňuje k uniformitě západní civilizace¹²³. Co se týče zdůraznění individualismu má velký vliv nikoli antický svět a jej oživující renesance, nýbrž středověké křesťanství. Tento vyzdvihovaný individualismus pak v sektářském hnutí a reformaci překročí hranice katolicismu¹²⁴.

Paradox sekty v církvi, sekta jako prostý extrémní projev křesťanství

¹²⁰ Srov. str. 324

¹²¹ Srov. str. 325

¹²² Srov. str. 326

¹²³ Srov. str. 327

¹²⁴ Srov. str. 328

I v rámci církve spatříme dvojí tendenci: radikalismus nebo kompromis: radikálním projevem křesťanské myšlenky v rámci církve se stane mnišství¹²⁵, které vytvoří izolované sociální podmínky, uzavře se do své izolace a je tak vlastně ztělesněním onoho pasivního přístupu církve ke světu na jedné straně a na druhé straně tuto pasivitu nahrazuje aktivním tvořením „vlastního“ světa. Obyčejný člověk, který se nerozhodne vstoupit do mnišského řádu je naproti tomu nucen podřídit se nelichotivým světským podmínkám, protože i přes všechno rozhořčení nad zkažeností světa stále platí, že dané podmínky nelze měnit v důsledku hříchu, jak hlásá církev, a je tedy nutno se jim podřídit.

Mnišství vyskytující se v rámci katolické církve je vlastně důkazem toho, že radikálnější sociální uskupení v rámci prosazení křesťanských idejí není ničím výjimečným, záleží pouze na tom, jak chceme dané uskupení označit. Dokonce v rámci dnešní katolické církve bychom mohli najít spoustu menších podskupinek a směrů, kde je praktikována odlišná zbožnost. Jde pouze jako v minulosti o to, které skupiny jsou ještě oficiálně uznávané církevní autoritou a které již ne, mnišství bylo zkrátka uznávanou formou praktikování radikálnějších idejí křesťanství.

Církev se vlastně až do reformace snaží striktně ovlivňovat jednání jedince. Až od reformace je patrné, jak jedinec sám určuje dopad náboženských myšlenek na způsob svého života, když se například dobrovolně rozhoduje pro členství v nějaké křesťanské skupině nebo církvi, kde jeho podíl nevzniká automaticky, ale na základě jeho dobrovolného souhlasu. Z tohoto hlediska jistě není zcestné tvrzení, že pravá hlubší christianizace evropského obyvatelstva nastala až právě s příchodem reformace.

Dvojí vliv křesťanství na člověka? Dvojí život křesťana.

Troeltsch sám shrnuje, že cílem první větší části jeho knihy bylo ukázat, že od samého počátku sociální doktrína křesťanské církve měla dualistickou tendenci, takže se projevila ve dvou proudech: buď jako radikální tendence, nebo jako kompromis. Toto dvojaké působení může ve společnosti vyústit v ono typické pokrytecké chování člověka, který nezvládne ono vnitřní napětí a nebo není

¹²⁵ Srov. str. 101

schopen praktikovat „nitrosvětskou morálku“, jak se o ní zmiňuje Troeltsch. Může se jednat o typické jednání „papírového křesťana“. Na jednu stranu mu stačí, aby se v neděli ukázal v kostele, tím neztrácí kontakt se společenstvím a může se do něj i nadále počítat. Objektivně své společenství katolická církev zajišťuje i dnes jaksi svrchu, to znamená, že člověk je členem církve automaticky, pokud je pokřtěn. Na druhou stranu ono úzké společenství, které se mnohdy schází jen pro splnění účasti na nedělní mši, nemá žádný nebo jen velmi malý přehled o tom, co ten který jedinec dělá ve svém běžném životě. Společenství, které navíc nesměřuje vědomě k radikálnímu naplňování křesťanských ideálů nebude pevné v přesvědčování takového „pokryteckého“ člena, že jeho jednání je nesprávné.

Jakou může mít náboženství ve společnosti funkci?

U Troeltsche se dozvídáme i o základních funkcích náboženství pro společnost. Náboženství - tedy i křesťanství, které Troeltsch zkoumá, vysvětluje nejen existenci světa, ale i stav současné společnosti. Stát může navenek otroka přesvědčit o nezbytnosti jeho podřízeného postavení vůči společnosti nebo vůči svému pánu, nepřesvědčí jej však vnitřně. To může dokázat tradiční náboženství nebo i jiná forma sekularizovaného náboženství jako filosofická teorie nebo potažmo politická ideologie. Křesťanství objasní existující sociální rozdíly, aniž by se je snažilo změnit.

Náboženství může mít pro jedince kompenzační funkci tím, že například objasní úlohu utrpení nebo smrti. Může také vysvětlit roli člověka ve světě, přidělit mu místo – tak jak to činí teorie povolání u křesťanství. Může tím dát smysl nejen celému jeho životu, začlenit jej do společnosti a do celkového dějinného vývoje.

Funkce křesťanství nemusí být omezena na pouhé filosofické vysvětlení světa. Křesťanství odůvodnilo nejen rozdíly mezi lidmi, zároveň také zaujalo postoj vůči extrémům ve společnosti. Rozdíly mezi lidmi a potřeba pomáhat těm, kteří nemají dostatek hmotných prostředků, se sice na jednu stranu stalo prostředkem pěstování křesťanských ctností, na druhou stranu je však ze strany církve rovněž zdůrazňována povinnost pracovat a vydělávat si na živobytí. Z toho tedy plyne nechuť podporovat žebráky. Svým postojem církev rovněž ovlivnila tehdejší

společnost, jejíž ideál byl naopak dostatek volného času pro člověka, který spíše, než aby pracoval, obchoduje se svým dosud nabytým majetkem¹²⁶. Vliv křesťanství na společnost lze tedy doložit například přeměnou tohoto antického ideálu. Shrňme tedy, že náboženství může mít vliv především v oblasti hodnot a ideálů.

Jedinec je odvozen od svého vztahu k Bohu. Skupina jedinců, jímž je společný jejich vztah k Bohu, tvoří společenství. Náboženství by pak mělo sjednocující funkci. Křesťanství podle Troeltsche potažmo vede ze základu svého učení ke vzniku sociálních skupin a struktur.

Můžeme se také ptát, jaká je funkce představy Boha. Bůh je autoritou, která zároveň zajišťuje autoritu v sociologickém systému¹²⁷. De facto je tedy tímto způsobem opodstatněna poslušnost k autoritám ve společnosti, které nemohou být jiné, nežli odvozené od autority Boží.

Konzervativní x revoluční postoj křesťanství ke společnosti

Konzervativní charakter má křesťanství podle Troeltsche přičiněním Pavlových doktrín; nicméně nese i revoluční vliv a to z toho důvodu, protože bylo založeno na pouhém respektu nikoli na lásce a úctě k existujícím institucím. Tento revoluční vliv pak docílil zničení Římského státu, jelikož byli jeho občané odcizováni od jeho ideálů¹²⁸. To tedy vskutku potvrzuje onen vnitřní nevědomý nebo spíš nezamýšlený vliv křesťanství na společnost jako celek.

Křesťanství z hlediska svého postoje ke společnosti vykazuje dvě tendence k sociálnímu uspořádání: komunismus lásky nepřátelský ke světu a uskutečňující ideál lásky v menších skupinách nebo sociálně konzervativní společenství, které neignoruje sekulární instituce a snaží se je využít ve svůj prospěch¹²⁹. U těch druhých je radikální přístup nahrazen jistou dávkou vnitřní nezávislosti. Troeltsch poznamenává, že i přes odlišnost těchto dvou směrů, oba vycházejí z jedné původní křesťanské myšlenky¹³⁰.

¹²⁶ Srov. str. 119

¹²⁷ Srov. str. 58

¹²⁸ Srov. str. 82

¹²⁹ Srov. tamt.

¹³⁰ Srov. str. 84

Sociální tendence křesťanství podle Troeltsche:

Křesťanství tíhne k jednoduchým životním podmínkám a malým skupinám, které zakoušejí úzké propojení. Je to způsobeno faktem, že etika je tak osobní a dává větší důraz na vnitřního ducha, zatímco zákon nahrazuje láskou, je tedy mnohem jednodušší pokračovat v těchto jednoduchých podmínkách¹³¹.

Náboženství jako vlivný řídicí činitel společnosti, nátlak jako faktor přispívající k sociální soudržnosti

Když se křesťanství ve středověku dobere svého výsadního postavení ve společnosti, začne prosazovat ideu jednotné křesťanské civilizace. Podle Troeltsche se jakékoli sociální uskupení neobejde bez nátlaku, pokud se tedy náboženský ideál má alespoň do určité míry prosadit. Je však toto tvrzení skutečně pravdivé? V různých institucích jistě ano – bezpochyby to platí o státu jako o zásadním sociálním uskupení dnešního světa. Ovšem především neformální dobrovolné skupiny nepotřebují ke svému sebezachování nátlak. V jistém směru nás členství v nějaké skupině „nutí“ podílet se na jejím životě. Do jisté míry jedinec svým vstupem do jakéhokoli společenství přijímá zvyklosti a nařízení tohoto společenství a pokud chce být i nadále jeho právoplatným členem, musí se mu do jisté míry přizpůsobit. Za „nátlak“ pak lze de facto označit vše, co sice není ve shodě s osobním přesvědčením jedince nebo jedinců daného uskupení, nicméně slouží pro blaho celku a k zamezení větších nežádoucích odchylek. „Nátlak“ čili negativní sankce uvrhovaná na jedince. Nátlakem v tomto případě ovšem Troeltsch myslí spíše použití skutečně násilných prostředků k vynucení si poslušnosti u svých členů.

¹³¹ Srov. str. 86

5.0 VLIV SPOLEČNOSTI NA NÁBOŽENSTVÍ

Podoby jednotlivých sociálních uskupení v rámci křesťanství nezůstávají po celou dobu své historie stejné. Troeltsch dokonce pro moderní dobu navrhuje, aby byla tato uskupení úplně zrušena. Právě pro moderní dobu je stále více typické, že se vynořují nejrůznější novoty, což platí pro nejrůznější oblasti života a samozřejmě i o oblasti duchovní. Velký rozvoj vědy s sebou přinesl i nový náhled na tradiční sociální projevy křesťanství. Církev založená na nátlaku přestala být vyhledávaným místem duchovního života jedince, který si začal plně uvědomovat svou individualitu a prvotní nutnost přemýšlet před nutností bezmyšlenkovitě přijímat nabízená či dokonce vnucovaná schémata. Takový typ církev podle mého názoru přestal existovat, po Druhém vatikánském koncilu se i leccos změnilo uvnitř tisícileté katolické církve, která napříště nabízí v mnoha věcech liberálnější přístup, především se ale řídí principem svobodného výběru náboženského přesvědčení.

Myšlenky vyprodukované náboženským vývojem, jakoby se nakonec postavily proti tomuto náboženskému vývoji samotnému. Reformace se stala odporem proti totálnímu vlivu středověké katolické církve na společnost. Ovšem odpor nesoucí náboženské prvky tu byl přece již mnohem dříve. Prvotní křesťané byli také ochotni ve značně velkém počtu obětovat i svůj život k prosazení svého přesvědčení a stavěli se tak do opozice proti většinové společnosti, která je utlačovala. Tento prvek boje a odporu nezůstal křesťanské společnosti nikdy cizí. Člověk je zcela kreativní bytostí, která na základě jediné ryzí prvotní myšlenky může dojít k různým závěrům. Křesťanská myšlenka a její praktikování neuniklo ve své historii této lidské kreativitě. Nakonec se tedy onen odpor k nátlakovému prosazování většinového názoru společnosti stal zásadním, a každému jedinci bylo – podle mého názoru právě pod vlivem ryzích křesťanských idejí - přiznáno právo na svůj osobní názor a i na své osobní náboženské přesvědčení. Tato hodnota může být zároveň spatřena s původním křesťanským imperativem lásky k bližnímu,

jemuž přece nemůžeme „v lásce“ nic přikazovat.

Požadavek individualismu křesťanství nakonec narušil ideu kolektivu. Myšlenka importovaná do společnosti náboženským systémem měla zpětně vliv na náboženský systém tím, že jej kritizovala a proto vnitřně narušovala. Subjektivismus je nyní téměř novým dogmatem, když si uvědomíme s jakou záští se nahlíží na členy právě například katolické církve, kteří o sobě ještě veřejně prohlašují, že skutečně uplatňují ve svém životě její učení. Být katolíkem je v jednadvacátém století téměř totéž jako být heretikem ve středověku. Může totiž vzniknout podezření, že příslušný jedinec své členství v dané církvi dostatečně nerozvážil a že tedy dostatečně neprosazuje svůj subjektivní názor, na který má přece v dnešní době právo. Druhou možností, která jistě také mnohokrát ve skutečnosti nastane, je případ, kdy určitý člen církve (v lepším případě se jedná o laika v horším přímo o kněze) nerozumí nebo si není vůbec vědom určité části církevního učení. I dnešní katolická církev tak může co do nejrůznějších pohledů a názorů u laiků působit jako instituce, která trpí jistou nekonzistencí s ohledem na to, co hlásá. Naštěstí pro církev prosazované učení je jasně dáno a jediná centrální autorita papeže zajišťuje vnější i vnitřní soudržnost.

Do jisté míry lze ve vývoji křesťanství vidět jisté přizpůsobování se světu, což lze snad obecně popsat jako postupné vliv stávající společnosti na původní ryzí náboženskou myšlenku. Určité společenství nemůže být snadno vytrženo ze svého sociálního kontextu. Společnosti lze připsat nicméně podle mého názoru spíše vliv dlouhodobý než krátkodobý. A podle Troeltschova rozdělení bychom snad mohli konstatovat, že větší vliv má společnost na církev než na sektu, neboť církev dosahuje většího kompromisu se společností (potažmo se světem) než sekta. Neboť, co jiného by to mohlo být, než vliv všeobecných světských mravů, pokud se určitá vrstva v církvi nedrží původních duchovních ideálů a usiluje o pozemské statky, nebo pokud sama církev baží po nadvládě nad společností. Pokud to nebylo v původní náboženské myšlence zmíněno – a Troeltsch několikrát zdůrazňuje, že původní křesťanská idea se značně liší od komplexní a poněkud příliš složité dogmatiky, která se následně vyvinula – lze to označit do jisté míry za vliv společnosti, vliv cizích zájmů, vliv zájmů mimo ryzí náboženské společenství.

Křesťanství delším soužitím se společností hledalo shodné prvky se svou vnitřní filosofií a z existujícími institucemi. Již sv. Pavel uznal stát jakožto systém, který se alespoň do určité míry stará o zachovávání pořádku ve společnosti, křesťanům se však zpočátku nedoporučuje účast na autoritě státu¹³². Vyžaduje se však respekt k existujícímu režimu. Respekt sebou pak podle mého názoru přináší značný kompromis vůči původní náboženské myšlence a kompromis může vést k nové revizi těchto idejí a k touze po návratu k nim, jak se tomu právě děje při vzniku sekt nebo jiného hnutí reformního charakteru.

Z původních primitivních křesťanských skupin se formuje církve, a to tak, že se změní vztažný bod již existující sociální skupiny. Oproti dřívějšku začne být důležitá tradice, kněží a svátosti¹³³. Vzniká organizace, která je ve větším propojení se světem. Troeltsch proto hovoří o „sekularizaci církve“¹³⁴. Přímou to označuje za „sekularizaci světem“. Projevuje se to zejména zmizením jisté pravosti křesťanů, objevují se křesťané, kteří si tak pouze říkají, podle něj však nemají vliv na teorii a ideál církve¹³⁵. Podle mého názoru se ukazuje neschopnost náboženské myšlenky působit v ryzí podobě na větší sociální celek.

Až do momentu, kdy se za Konstantina stalo křesťanství oficiálním státním náboženstvím, bylo křesťanům zakazováno vykonávat některá povolání. Po této události tomu bylo naopak. Ke změně církevních názorů stačila změna společenského uspořádání. Církve začíná přijímat sociální systém jako celek, který se ostatně zdá stejně nezměnitelný jako předtím. Růstem církve roste i její tendence identifikovat se světem a roste i důraz na instituci mnišství¹³⁶.

Křesťanství se ustanovilo jako církve a dalo vzniknout nové společenské třídě kněží a biskupů, jejichž - nyní již dosti výsadní a pozitivně hodnocené - postavení však nebylo dědičné. Klérus byl jmenován a do tohoto jmenování mohl

¹³² Srov. str. 80

¹³³ Srov. str. 91-93

¹³⁴ Srov. str. 94

¹³⁵ Srov. str. 114

¹³⁶ Srov. str. 126

zasahovat stát¹³⁷.

6.0 ŠTĚPENÍ CÍRKEV – SEKTA – ANALOGIE V POSTMODERNÍ SPOLEČNOSTI

Podle mého názoru onen přirozený pohyb, který v náboženství objevil Troeltsch – a sice pohyb, který vede od původní ryzí myšlenky k myšlence odvozené, nakonec podkopal autoritu křesťanství jako celku. Troeltsch (už před ním Weber a po něm další, jež se zabývali oním dichotomním členěním na církve a sekty) objevil, že s rostoucím počtem členů sociální skupiny původní myšlenka degeneruje. Stejný pohyb můžeme ostatně spatřit i v ostatních odvětvích života společnosti: politická strana se štěpí na radikální a umírněné příznivce určité politické myšlenky. Příkladem by mohla být situace KSČ po únorovém převratu u nás, můžeme ji snad do jisté míry přirovnat k situaci katolické církve po jejím oficiálním uznání státem. Právě za komunistického režimu mohl vzniknout jistý druh „papírového“ komunismu, kdy člověk využíval svého členství ve straně pouze k jistému osobnímu prospěchu. Pokud někdo například nechtěl, aby bylo jeho dětem zabráněno ve studiu, mohl podepsat souhlas se vstupem do strany, i když to vůbec neodpovídalo jeho osobnímu přesvědčení. I křesťanství se stalo obětí tohoto mocného pohybu. Tím, jak narůstal počet křesťanů, docházelo stále častěji k odklonům od původního ideálu, k tomu se pak znovu snaží přiblížit stále znovu a znovu vznikající sektářské skupiny. Tento proces se zdá být téměř nekonečný, U Troeltsche však vyústí ve vznik třetího typu sociálního projevu, které si vlastně neklade za cíl být vůbec nějakým uskupením, a sice v mysticismus.

V podstatě můžeme rozlišit pohyby dva: první z nich vede k degeneraci původní myšlenky, jak o tom byla řeč dříve, přirovnáme ho ke vzniku a rozvoji církve jakožto typu sociálního uspořádání, jak to vidíme u Troeltsche. Druhý je jakousi nápravou oné degenerace, kdy dochází k návratu původním pramenům a vzniku nového myšlenkového směru. Podobný pohyb můžeme spatřit například ve

¹³⁷ Srov. str. 138 - 139

filosofii, kde došlo několikrát k návratům a renesancím starších myšlenkových komplexů. U Troeltsche bychom v tomto případě mluvili o vzniku sekty. Při návratu k pramenům může dojít k většímu důrazu na některé z principů a vzniklé hnutí může být oproti tomu již existujícímu poněkud ortodoxnější, znechucení nad úpadkem od původních pramenů a touha po větší přísnosti v prosazování původních myšlenek je často právě původním cílem nově vznikajícího směru. Rémi Brague dokonce píše¹³⁸, že celá evropská civilizace je tvořena vícero vlnami takových návratů. Evropan je podle něj především „Říman“ a to právě v tom ohledu, že přebírá, to co již před ním vynalezl někdo jiný a přidává k tomu něco nového a svého. Evropské dějiny jsou dějinami návratů k původním pramenům. Křesťanství čerpá z židovství, Řím si stejně jako renesance bere inspiraci v Řecku.

Paralela: církve – sekty: politické strany

Rostoucí pluralita a pestrost ve sféře duchovního života a rostoucí tolerance mezi jednotlivými směry může být spatřována po boku s rostoucí pluralitou v oblasti politické. Základní odpor proti nadvládě určitých myšlenek se projevuje i neustálým odporem opozičních stran proti vládnoucím stranám. K různému politickému přesvědčení člověk dospěje asi na základě podobných vlivů jako k různým náboženským přesvědčením. Vznikající politickou stranu můžeme snad přirovnat ke vznikající náboženské obci, pokud se tato politická strana rozroste natolik, že získá v určitém státě většinu a navíc se dostane k donucovacím prostředkům, může být její vliv připodobněn k vlivu středověké církve. Ne všichni obyvatelé, kteří se členy dané strany mohou stávat více či méně automaticky, budou nositeli stejně zapáleného přesvědčení. Stejně tak všichni členové KSČ za bývalého režimu nebyli stejně zapálenými „komunisty“. I v rámci politického hnutí tak mohou vznikat „sekty“, které se snaží o prosazení původních myšlenek radikálněji nebo naopak liberálněji. Stejně jako církvev potlačovala ve středověku heretiky, zasáhl Sovětský svaz proti tvořící se heretické skupině komunistů v Čechách v srpnu roku 1968. Rostoucí církevní organizace bude vykazovat stále více pouze „papírových“ členů jako rostoucí politická organizace, což může vést ke vzniku

¹³⁸ Brague, Rémi: Evropa, římská cesta. PedF UK Praha 1993

„sektářského hnutí“ a případně nové revoluce.

7.0. APLIKACE WEBEROVY SOCIÁLNÍ TEORIE NA TROELTSCHOVU TYPOLOGII

Jak lze aplikovat Weberovu teorii sociálního jednání na sociální typy církve a sekty? Proč se příslušníci sekt nebo církví rozhodují pro účast v těchto sociálních celcích? Jaké motivy je k tomu mohou vést?

Načrtněme nejprve ve stručnosti Weberovu teorii sociálního jednání. Zopakujme nejprve, jak Weber definoval samotnou sociologii. Podle této definice má být sociologie vědou, která se snaží pochopit sociální jednání a tím jej také vysvětlit co do jeho průběhu a působení¹³⁹. Sociologie se navíc například od historie liší tím, že nehledá nějaký objektivně správný nebo pravdivý smysl nějakého jednání, sociologie se totiž má zdržet jakéhokoli posuzování ohledně pravdivosti nebo nepravdivosti smyslu. Proto Weber dále definuje smysl a při procesu porozumění sociálním jevům rozlišuje nejen aktuální smysl nějakého jednání, nýbrž také motivaci jednání¹⁴⁰. Motivace může být racionální i iracionální, je třeba také v zásadě rozlišovat mezi čistě reaktivním chováním a jednáním, které je typické pro člověka, který uvažuje o svých cílech. Sociologie má pak za úkol zkoumat subjektivně zamýšlený smysl, mimo tento subjektivně zamýšlený smysl existuje ovšem také ještě objektivní smysl. Objektivní smysl se ukáže, pokud na základě vícero stejných subjektivních smyslů vznikne nějaká skupina.

Pokud ale bereme v úvahu onen objektivní a subjektivní smysl, je také možné, že existuje určitá skupina, která sice vykazuje jistý společný smysl a cíl všeobecného jednání, nicméně jednotliví členové této skupiny mohou sledovat i své subjektivní cíle, které se s tím objektivním právě neshodují. Za příklad nám poslouží církev, nebo lépe řečeno katolická církev ve středověku. Církev ve

¹³⁹ Weber, Max.: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Kiepenheuer&Witsch Köln Berlin 1964, str. 6

¹⁴⁰ Srov. tamt.

středověku, jak již bylo naznačeno, zaujímal jistý dvojaký postoj ke světu. Na jedné straně žila se světem v dosti velkém kompromisu a na druhé straně v rámci církve existují kláštery a různé mnišské řády, které praktikují přísnější etiku než je obvyklé u běžných laiků. I zde vidíme odlišnou motivaci jedinců v rámci jedné organizace, která přesto stále sleduje jediný cíl, a sice přibližování se Bohu. Pro členství ve středověké, ale ostatně i v současné církvi tedy najdeme nejrozličnější motivy. I když je katolické církvi vyčítáno, že se příliš nezaměřovala na individuum, že vnucovala svá myšlenková schémata, nemůžeme v žádném případě popřít, že bylo i ve středověku možné jednání podle vlastního subjektivně zamýšleného smyslu, jak jej definuje Weber. Důkazem pro toto tvrzení je ostatně i existence sekt, u nichž bychom zřejmě našli větší soulad mezi subjektivním smyslem jednotlivých členů a objektivním smyslem sekty jako takové.

Jaké mohou být jednotlivé motivy pro členství v sektě a církvi?

Člen církve (zvláště té středověké, vycházejme z ideálního typu církve, jak jej stanovil Troeltsch) bude mít pravděpodobně na mysli své pevné zařazení do společnosti. Své setrvávající členství v organizaci však může odůvodňovat jistou měrou tradicionalismu, což bude v podstatě jedním z důležitých motivů při vzniku „papírových“ věřících. Církev navíc umožňovala relativní společenský vzestup, pokud se někdo narodil do nižší třídy, mohl při troše štěstí a podstatné dávce sebedůvěry a cílevědomosti postoupit na společensky uznávané místo duchovního a udělat církevní kariéru. Může to být jedinec, který chce v rámci církevní organizace dosáhnout stabilního postavení v životě a nebo určitého mocenského vlivu. Dalším motivem běžného věřícího pro členství v církvi může být prostý fakt napojení na ony absolutní cíle a pravdy, jak o nich mluví Troeltsch¹⁴¹.

Sekta naproti tomu vyžaduje již vyšší dávku sebedůvěry, protože hlavně ve středověku jakožto období všeobecné nadvlády církve znamenalo odmítnutí církve vyřazení ze společnosti jako takové. Ale i v pozdější době znamenalo odtržení od původní jaksi „mateřské“ náboženské skupiny velkou změnu, kterou předcházela změna myšlení jedince nebo skupiny jedinců. Za členstvím v sektě může být touha

¹⁴¹ The Social Teaching of the Christian Churches, Louisville, Kentucky 1992, např. str. 326

po „opravdovém“ křesťanském životě. I evangelium je náchylné k mnoha výkladům a když byla jednou v rámci reformace společensky pozitivně sankcionována snaha vyložit si Písmo po svém, nemohla nastat jiná než řetězová reakce a formování v průběhu dějin stále většího množství malých sektářských skupin. Jde při tom do jisté míry také o motiv kritiky a vzpoury snad cíl vymanit se z nadvlády náboženské diktatury. Člověk se může při opouštění církve zároveň obávat toho, že by svým napojením na církev pokračoval na špatné cestě, proto raději zvolí sektu s vidinou jistého věčného života a spásy.

Proč je vůbec možná existence církve a proč sekty? Člověk je od přírody kreativní bytostí, to může být také příčinou oné degenerace původní kupříkladu náboženské myšlenky, jak o ní byla řeč výše, člověk se totiž nad motivy svého jednání zpravidla více nebo méně zamýšlí. Proto také od počátku křesťanství vznikaly nejrůznější sektářské skupiny. Pro existenci sekty je lidská kreativita a schopnost přemýšlet nanejvýš důležitá. Církev – zvláště ta ve středověku, nicméně platí to samozřejmě i v současnosti – se naopak vyznačuje větším počtem členů, kteří do společenství patří jaksi automaticky, bezmyšlenkovitě. Tento druhý případ snad zase souvisí s tím, co je pro člověka rovněž typické a co má společného spíše se zvířaty. Mám na mysli jistou tendenci k pouhé reakci, nikoli k jednání, jistou „stádovitost“. Jakmile vznikne dosti početná skupina – v našem případě církev – u některých jedinců to vyvolá nutkání přidat se bez přemýšlení k tomu, co dělá většina. Je nutné připomenout, že při vzniku církve, hlavně před jejím oficiálním přijetím státem se v církvi také projevovala spíše kreativita, „stádovitost“ se dostavila právě až později, když se z církve stalo hnutí masového charakteru.

8.0. ZÁVĚR

Náboženství obecně patří snad vedle politických hnutí a filosofických hnutí, která můžeme vzhledem k jejich podobnosti k náboženství označit za sekularizovaná náboženství, k mocným činitelům, ovlivňujícím rozhodování a život člověka. Jen takový mocný činitel dokáže v člověku probudit touhu po odporu a neuvěřitelnou sílu a bojovnost. Lze snad konstatovat, že tvořící se křesťanské hnutí ve svém prvopočátku přežilo jen díky této vnitřní síle, jak jinak bychom mohli vysvětlit, že se toto hnutí prosadilo ve společnosti, která byla od samého počátku proti němu. I sekty a nejrůznější proticírkevní hnutí prokázaly již od středověku rovněž neuvěřitelnou odvalu a bojovnost rovněž proti většinové – tedy církevní – společnosti.

Cílem práce bylo ukázat, jak lze Troeltschovu knihu *Sociální učení křesťanských církví a skupin* zhodnotit v diskursu sociologie náboženství. Viděli jsme, jak obtížně se ve společnosti prosazuje náboženské uskupení a jak může mít naopak společnost, do které se náboženství zrodilo zpětný vliv na něj samotné. Na několika příkladech bylo také ukázáno, že Troeltschova typologie je alespoň do jisté míry aplikovatelná i v současnosti a dokonce i v českém prostředí. Snad právě z tohoto důvodu by nebylo na škodu, kdyby se i někdo z české vědecké obce tímto autorem začal více zabírat.

9.0. POUŽITÁ LITERATURA

Rémi Brague: Evropa, římská cesta. PedF UK Praha 1993

Čes. Časopis historický – roč. XX, 1914 příspěvek napsal prof. Julius Glücklich a také roč. XXXI., 1925

Karl Gabriel: Religion und Gesellschaft, Schöningh 2004

Horst Renz, Friedrich Graf: Troeltsch-Studien, Untersuchungen zur Biographie und Werkgeschichte, Gütersloh 1982

Friedrich Wilhelm Graf, Troeltsch Studien 1, „Geschichte durch Geschichte überwinden“, Gütersloh 2006

Ernst Troeltsch: Gesammelte Schriften, Band 1 Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Scientia Verlag Aalen 1977

Ernst Troeltsch: The Social Teaching of the Christian Churches, Louisville, Kentucky 1992

Ernst Troeltsch: Z dějin Evropského ducha, Praha 1934

Max Weber: Wirtschaft und Gesellschaft, Kiepenheuer&Witsch Köln Berlin 1964

internetové zdroje:

www.lipa.cz/case_lipa_VII_Halik_hodnoty.doc

<http://www.st.evtheol.uni-muenchen.de/troeltsch/index.html>

<http://www.st.evtheol.uni-muenchen.de/troeltsch/etg/index.html>